НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАН УКРАЇНИ»

СОЛІДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИРОБНИКІВ І СПОЖИВАЧІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

CSA – COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE

Наукова доповідь

Керівник авторського колективу
член-кореспондент НАН України
О.М. Бородіна

Київ – 2020

УДК 368.032.5:[366.546.2+366.5]]:338.43
С 60

Р е ц е н з е н т и :

член-кор. НАН України, проф., д.е.н. А.А. Гриценко (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);
к.с.н. О.М. Балакірєва (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);
д.е.н. Н.А. Супрун (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);
к.е.н. *В.В. Близнюк* (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);
проф., д.е.н. Ю.М. Лопатинський (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – Чернівці).

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" від 23 грудня 2019 р. № 101

С 60
Солідарна відповідальність виробників і споживачів у сільському господарстві. CSA – Community supported agriculture: наукова доповідь / за ред. О.М. Бородіної; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – Електрон. ресурс. – К., 2020. – 48 с. – Режим доступу: http://ief.org.ua/docs/sr/306.pdf

ISBN 978-966-02-9558-2 (електронне видання)

Узагальнено зарубіжний та вітчизняний досвід розвитку солідарного сільського господарства (ССГ), що ґрунтується на безпосередній взаємодії фермерів та споживачів продовольства, адекватному розподілі між ними відповідальності, ризиків і вигід від виробництва сільськогосподарської продукції; розкрито сутність, фундаментальні ознаки, а також переваги ССГ як для їх учасників, так і для сільських громад і суспільства загалом. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм формування в Україні локальних моделей ССГ з метою продовольчого забезпечення населення для підвищення якості життя, запропоновано цільову програму стимулювання створення таких моделей, опрацьовано її складові та поетапний алгоритм дій щодо її реалізації.

Для науковців, практиків, працівників органів державного управління і місцевого самоврядування, викладачів, аспірантів і студентів ВНЗ економічного та аграрного профілів.

ISBN 978-966-02-9558-2 (електронне видання)

УДК 368.032.5:[366.546.2+366.5]]:338.43

© Національна академія наук України, 2020
© ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2020

ЗМІСТ

ВСТУП……4

1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: ПРОДОВОЛЬЧИЙ ЗРІЗ……5

1.1. Якість життя та продовольче споживання……5

1.2. Нова реальність у харчуванні українців……7

1.3. Новітня аграрна політика для заохочення здорового харчування……11

2. СОЛІДАРНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, ПІДТРИМУВАНЕ СПОЖИВАЧАМИ……14

2.1. Сутність моделі солідарного сільського господарства – CSA……14

2.2. Розвиток CSA в окремих країнах світу……16

2.3. Успішні історії: Case-study……21

3. РОЗВИТОК СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СПОЖИВАЧІВ І ВИРОБНИКІВ ПРОДОВОЛЬСТВА……28

3.1. Вітчизняна практика взаємодії виробників і споживачів……28

3.2. Формування локальних агропродовольчих систем на основі соціальної взаємодії……33

3.3. Першочергові кроки державної підтримки розвитку локальних суверенних продовольчих систем……39

ВИСНОВКИ……45

ПРОПОЗИЦІЇ……47

ВСТУП

Якість життя людей значною мірою залежить від стану їхнього здоров'я, а стан здоров'я – від рівня і якості харчування. Сучасні відносини в українському суспільстві з приводу виробництва, розподілу та споживання продуктів харчування недостатньо задовольняють потреби населення в безпечному і якісному продовольстві, що визнано й на урядовому рівні. Програмою дій Уряду 2019 передбачене запровадження механізмів захисту прав споживачів та мінімізації ризиків завдання шкоди здоров'ю громадян від споживання небезпечних товарів і послуг для покращення добробуту та якості життя українців, сприяння підвищенню рівня довіри споживачів і позитивного впливу на розвиток бізнесу*. Цьому може з успіхом прислужитися становлення в Україні апробованих у світі форм соціальної взаємодії та комунікації виробників сільськогосподарської продукції та споживачів продовольства (солідарного сільського господарства – ССГ).

Модель солідарного сільського господарства завойовує у світі дедалі більшу популярність, оскільки формує локальні продовольчі системи, що не тільки задовольняють матеріальні потреби людей у здоровому харчуванні, а й забезпечують їхню соціальну взаємодію, комунікацію, обмін знаннями, навичками та емоціями. Локальна продовольча система поєднує виробників і споживачів, формуючи суверенну продовольчу систему локального рівня, що надає спільноті реальну можливість споживати хороші якісні продукти з місцевих ферм щотижня. Головна вигода для споживачів полягає у тому, що вони мають прямий зв'язок з місцевими фермерами і відчувають свою корисність у підтримці їхньої діяльності, а фермери мають надійні ринки збуту і визнання свого авторитету, довіру і фінансову підтримку. Суверенна продовольча система локального рівня формується у процесі щотижневих зустрічей виробників і споживачів для обміну ідеями з фермерами, з іншими споживачами щодо безпечності продовольства, диверсифікації виробництва і споживання, нових кулінарних рецептів, споживчих уподобань тощо.

У доповіді акцентовано на змінах у глобальних підходах до вдосконалення продовольчої та аграрної політики, що свідчать про заохочення здорового харчування людей; узагальнено зарубіжний досвід розвитку ССГ та вітчизняну практику взаємодії виробників і споживачів сільськогосподарської продукції щодо продовольчого самозабезпечення і формування прямих продовольчих ланцюгів; розкрито сутність, фундаментальні ознаки та переваги ССГ для учасників таких відносин (виробників і споживачів), для сільських громад, для суспільства загалом; висвітлено функції виробників і споживачів продовольства у процесі їхньої співпраці.

Запропоновано впровадити в Україні Державну цільову програму стимулювання створення локальних моделей ССГ як механізму мультивекторної підтримки виробників (фермерів та особистих селянських господарств), споживачів продовольства і сільських громад. Розроблено заходи та поетапні кроки державної політики в рамках запропонованої Цільової програми підтримки створення локальних моделей солідарного сільського господарства. Надалі це могло би сприяти обмеженню економічної влади великих агрокорпорацій у сфері контролю і розвитку вітчизняної продовольчої системи. Розвиток ССГ стимулюватиме економічну децентралізацію, передачу повноважень із реалізації контролюючих функцій за виробництвом і споживанням якісного продовольства локальним громадам з метою забезпечення здорового і безпечного харчування населення, захисту навколишнього природного середовища, підвищення якості життя українців.

Наукова доповідь підготовлена в рамках виконання наукового проєкту «Соціальна взаємодія та комунікація у продовольчому забезпеченні для формування нової якості життя» за цільовою програмою наукових досліджень НАН України «Становлення нової якості життя», № держреєстрації.0119U001717.

* Програма діяльності Уряду / Міністерство розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України. URL: https://program.kmu.gov.ua/meta/ukrainski-spozivaci-otrimuut-dezprcni-tovari-ta-poslugi

1

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: ПРОДОВОЛЬЧИЙ ЗРІЗ

1.1. Якість життя та продовольче споживання

Якість життя як суб'єктивний і «нематеріальний» термін часто важко оцінити. Фактори, що впливають на загальну якість життя, залежать від способу життя та особистих уподобань. Незалежно від цього досягнення певної якості життя відіграє важливу роль у фінансових рішеннях у житті кожної особистості. Основні фактори, що можуть вплинути на якість життя людини, включають матеріальні умови життя, умови на робочому місці, освіту, здоров'я тощо. В останні два десятиліття здоров'ю людства і його залежності від харчування стали приділяти особливу увагу, оскільки ця проблема великою мірою прямо й опосередковано впливає на якість життя.

Всесвітня організація з продовольства та сільського господарства ООН – ФАО оприлюднила дані про те, що у 2014–2016 рр. близько 800 млн людей потерпали від постійного недоїдання та не мали доступу до достатньої кількості продовольства для підтримки здоров'я. Цей факт підтверджує те, що продовольство наразі є дефіцитним і зумовлює неналежний стан здоров'я, що становить серйозну глобальну проблему для забезпечення здоров'я населення[1] та суттєво знижує якість їхнього життя.

З іншого сторони боку, багато країн охопила епідемія ожиріння, що також є серйозною проблемою для суспільного здоров'я. Сучасне суспільство можна охарактеризувати як таке, що підтримує нездорове харчування та пасивний спосіб життя. Усі заходи з профілактики та лікування ожиріння призводять до обмеження загального успіху у досягненні високої якості життя[2]. Без перебільшення можна сказати, що поки країни третього світу борються із недостатнім раціоном харчування громадян, розвинені країни, навпаки, долають наслідки надмірного або незбалансованого харчування, що призводить до ожиріння, діабету та інших хронічних дегенеративних захворювань[3] (вставка 1.1.1).

Вставка 1.1.1

Серед проблем, пов'язаних зі станом здоров'я уразливих верств населення у США, перше місце сьогодні посідає не голод, а ожиріння. Наразі надмірна вага характерна для 70% дорослого населення Америки, наприкінці 1980-х років цей показник становив 56%[4]. Зазвичай від ожиріння значно більше потерпають малозабезпечені громадяни, на противагу представникам верств населення із вищим рівнем добробуту.

Діти віком від 6 до 11 років у домогосподарствах знедолених громадян майже вдвічі частіше потерпають від ожиріння, ніж діти із забезпечених сімей[5],. Проблемою у харчуванні уразливих верств населення стає не брак продуктів харчування, а їх надлишок, принаймні в частині енергетичної цінності[6].

[1] Food and Agriculture Organization of the United Nations. How close are we to #ZeroHunger? The state of food security and nutrition in the world. 2017. URL: http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/ (дата звернення – квітень 2018).

[2] Lake A.. Neighbourhood food environments: food choice, foodscapes and planning for health. *Proceedings of the Nutrition Society*. 2018. P. 1–8.

[3] Fara G. Nutrition between sustainability and quality. *Ann Ig*. 2015. No. 27(5). P. 693–704.

[4] U.S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics, "Health, United States, 2015", Table 58. URL: www.cdc.gov/nchs/data/hus/hus15.pdf.

[5] U.S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics, "Health, United States, 2015", Table 59. URL: www.cdc.gov/nchs/data/hus/hus15.pdf.

[6] Douglas J. Besharov, University of Maryland, Testimony to the House Committee on Agriculture, February 25, 2015; Besharov Douglas. We're Feeding the Poor as if They're Starving / American Enterprise Institute. December 8, 2002.

Канадські служби з охорони здоров'я опублікували *Атлас факторів ризику хронічних захворювань,* який прямо пов'язує харчування із ризиком розвитку онкологічних та серцево-судинних захворювань. Більше того, раціон харчування вважається тим фактором, який впливає на ризик виникнення багатьох інших проблем, таких як ожиріння, гіпертонія, діабет, які, в свою чергу, пов'язані із іншими хронічними захворюваннями. Також спостерігається кореляція між низьким рівнем споживання фруктів та овочів та випадками хронічних захворювань, таких як серцево-судинні захворювання[7].

Звіт ФАО підтверджує перелічені вище випадки стверджуючи, що «Дієта, якої люди дотримуються у всіх своїх культурних відмінностях, більшою мірою визначає здоров'я людини, зростання та розвиток». Цей звіт також відзначає, що як недоїдання, так і переїдання стають причиною появи та розвитку хронічних захворювань[8].

Міжнародні дослідження свідчать, що існують певні харчові звички, які призводять до ожиріння і, відповідно, підвищують ризик виникнення серцево-судинних захворювань[9]. Результати опублікованого у 2018 році дослідження щодо взаємозв'язку харчових звичок та стану здоров'я людини, а отже, якості її життя, засвідчили, що раціон харчування та дієтичні звички впливають на кров'яний тиск та захворюваність на гіпертонію[10].

Важливість продовольства у забезпеченні профілактики захворювань підтверджується рядом доказів. Ризик виникнення серцево-судинних захворювань, зокрема інфаркту, може бути знижений шляхом споживання їжі з меншим вмістом трансжирів та продуктів із достатнім вмістом поліненасичених жирів, фруктів та овочів та меншої кількості солі[11]. Високий рівень споживання солі призводить до підвищення кров'яного тиску, що викликає не лише серцево-судинні, а й також інші захворювання.

Сучасні результати досліджень свідчать про захисну дію фруктів та овочів від різних форм раку, зокрема раку стравоходу[12]. Найновіші дослідження (2018) засвідчують, що більше споживання хрестоцвітих овочів знижує ризик виникнення колоректального і шлункового раку на 8% і 19% відповідно[13].

Доведено, що збагачений клітковиною раціон харчування впливає на рівень холестерину. Європейський орган управління продуктами харчування (EFSA) підтвердив, що «регулярне споживання продуктів з бета-глюканами (однієї з форм полісахариду, представленого водорозчинними волокнами вівсяних пластівців або ячменю) впливає на нормальну концентрацію холестерину в крові»[14]. Також було відзначено, що збільшення споживання клітковини може зумовити зниження LDL-холестерину до 10%[15]. Отже, споживання фруктів, овочів, бобових та цільнозернових продуктів є надзвичайно важливим для здоров'я людини (вставка 1.1.2).

---

[7] Chronic disease Risk Factor Atlas.
URL: https://www.canada.ca/en/public-health/services/chronic-diseases/risk-factor-atlas.html (дата звернення – квітень 2018).

[8] Diet, Nutrition and the Prevention of Chronic Diseases / World Health Organization. WHO technical report series. 2003. No.916 (дата звернення – квітень 2018).
URL: http://www.fao.org/docrep/005/ac911e/ac911e06.htm

[9] Berg C., Lappas G., Strandhagen E., Wolk A., Torén K., Rosengren A., Aires N., Thelle D. and Lissner L. Food patterns and cardiovascular disease risk factors: The Swedish INTERGENE research program. *The American Journal of Clinical Nutrition*. 2008. № 88(2). P. 289–297.

[10] Monge A., Lajous M., Ortiz-Panozo E., Rodríguez B., Góngora J. and López-Ridaura R. Western and Modern Mexican dietary patterns are directly associated with incident hypertension in Mexican women: a prospective follow-up study. Nutrition Journa.l 2018. №17(1).

[11] Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Report of the joint WHO/FAO expert consultation. WHO Technical Report Series / World Health Organization. 2002. No. 916 (дата звернення – квітень 2018). URL: http://www.who.int/dietphysicalactivity/publications/trs916/summary/en/

[12] Berretta M. The role of nutrition in the development of esophageal cancer what do we know. *Frontiers in Bioscience*. 2012. No. E4(1). P. 351–357.

[13] Johnson I. Cruciferous Vegetables and Risk of Cancers of the Gastrointestinal Tract. *Molecular Nutrition & Food Research*. 2018. P.1701000.

[14] Scientific Opinion on the substantiation of health claims related to beta-glucans and maintenance of normal blood cholesterol concentrations, and maintenance or achievement of a normal body weight. *European Food Safety Authority Journal*. 2009. No. 7(9) (дата звернення – квітень 2018). URL: https://efsa.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.2903/j.efsa.2009.1254

[15] Riccardi G., Vaccaro O., Costabile G. and Rivellese A. How Well Can We Control Dyslipidemias Through Lifestyle Modifications?. Current Cardiology Reports. 2016. No.18(7).

Вставка 1.1.2

З початку 1998 року з метою зниження дефіциту фолатів насамперед для попередження дефекту нейронної трубки під час розвитку плода у вагітних жінок зернові продукти у США збагачували фолієвою кислотою[16]. З того часу випадків появи зазначеного дефекту стало на 19% менше. На додаток до цього уряд розпочав ініціативи із підвищення рівня знань споживачів про продовольство і його вплив на здоров'я із одночасним заохоченням продовольчих компаній виробляти більш поживну їжу[17].

Адитивний ефект від продовольства також спостерігається і у групі пацієнтів із онкологічними захворюваннями[18]. Додавання жирних кислот омега-3 упродовж хіміотерапії у пацієнтів із раком грудей покращує результати лікування. Дослідження свідчать - їжа не може використовуватись як ліки, проте може значно покращити загальний результат лікування.

Нещодавньою темою для дискусій був діабет 2 типу та його зв'язок із їжею. Хоча автори певних досліджень і стверджують, що втрата ваги може вилікувати діабет 2 типу, сьогодні не існує вагомих доказів щодо цього. Необхідно говорити про кардинальну зміну стилю життя, включаючи фізичні вправи, зміну харчових звичок і контроль за емоціями, що в кінцевому рахунку веде до успішного подолання хвороби або контроль над нею. діабету або взяття його під контроль. Але навіть у цьому випадку однієї їжі для лікування захворювання недостатньо.

В Азії із часів середньовіччя лікарем найвищого рівня вважається дієтолог. Окінавці, які проживають між Японією та Китаєм, перебувають під сильним впливом китайських ідей щодо довголіття, можливого через дотримання дієти. Вони вірять, що «їжа формує людину» і їжа, що вони споживають, є ліками для продовження життя. На їхнє переконання, певна їжа наділена певними медичними якостями, пов'язаними із довголіттям. Згідно із рядом досліджень, мешканці Окінави – найбільші у світі довгожителі.

У розвинених азіатських країнах лікар зазвичай отримує оплату за працю тоді, коли пацієнт здоровий. Система охорони здоров'я там побудована таким чином, щоб запобігти захворюванням для покращення якості життя. Наявність здорових пацієнтів становить інтерес в першу чергу для лікаря. Для порівняння, у західному світі люди оплачують лікарські послуги лише із настанням захворювання. Фінансовий інтерес системи охорони здоров'я зводиться до якомога довшого утримання пацієнта в стані захворювання. Розвинені країни наразі переосмислюють систему охорони здоров'я, спрямовуючи її на профілактику захворювань, де харчування відіграє одну з головних функцій, що забезпечує вищу якість життя населення.

1.2. Нова реальність у харчуванні українців

В останні два десятиліття в Україні надзвичайно загострилась проблема здорового харчування, що суттєво погіршує якість життя населення. МОЗ України повідомляє, що ⅔ усіх хвороб українців пов'язані з неправильним харчуванням[19]. Це пов'язано з недотриманням норм споживання важливих видів продуктів харчування (молочних продуктів, риби, м'яса, фруктів), збільшенням частки споживання оброблених харчових продуктів, скороченням споживання овочів та фруктів, зниженням споживання дітьми мікро- та макроелементів (кальцію, заліза, вітамінів А і Д) та ін.

Загалом рівень споживання продовольства в Україні порівняно з 1991 р. суттєво скоротився: з майже 3600 Ккал на добу до менше 2800 Ккал у 2018 р. (рис. 1.2.1).

[16] Bank W and Jamison, D. Disease Control Priorities in Developing Countries. Washington: World Bank Publications, 2006.
[17] URL: https://www.cnbc.com/2018/03/29/fda-to-consider-updating-health-claims-food-manufacturers-can-make.html (дата звернення – квітень 2018).
[18] Fabian C., Kimler B. and Hursting S. Omega-3 fatty acids for breast cancer prevention and survivorship. Breast Cancer Research. 2015. No. 17(1).
[19] URL: http://moz.gov.ua/article/news/23-usih-hvorob-v-ukraini-e-naslidkom-nepravilnogo-harchuvannja

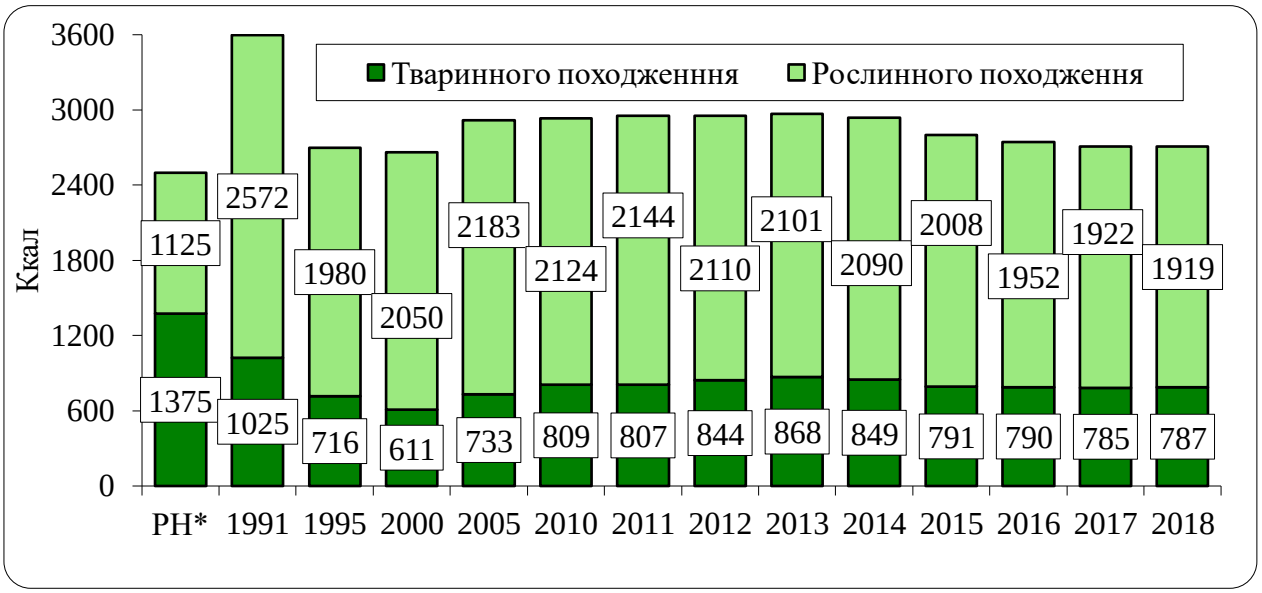

Рис. 1.2.1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування за їх типом в Україні

* Раціональні норми, рекомендовані МОЗ.

Джерело: побудовано на основі даних Держстату.

Незважаючи на це, середній показник в Україні не сильно поступається аналогічним в європейських країнах (рис. 1.2.2)

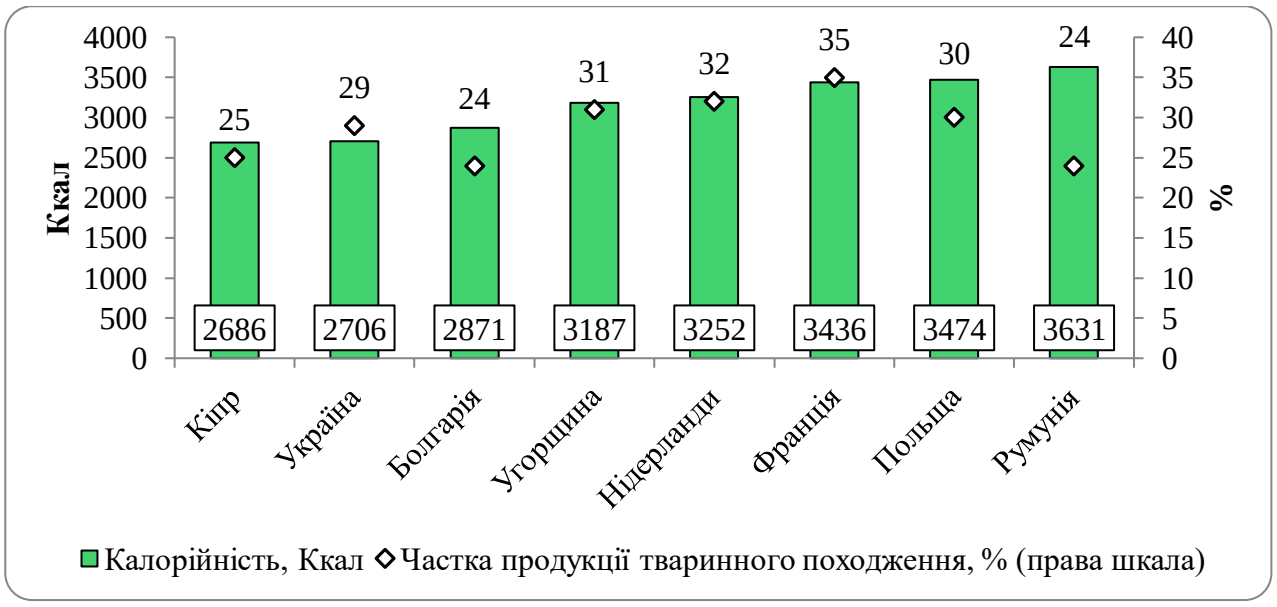

Рис. 1.2.2. Характеристики споживання в Україні та деяких європейських країнах

Джерело: побудовано за даними Економічного дискусійного клубу[20].

З рис. 1.2.2 стає очевидним, що збільшення калорійності раціону українців має відбуватись у першу чергу за рахунок розширення споживання продукції тваринного походження. Адже згідно з нормами МОЗ її частка в раціоні має становити не менше 55%. Варто зауважити, що і у 1991 р. ця норма не дотримувалась і навіть у розвинених країнах Європи частка калорій із тваринної їжі у раціоні не

[20] Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів.
URL: http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv

перевищує 35%. Сьогодні в раціоні середньостатистичного українця переважають продукти дешевої групи – хліб і хлібопродукти, картопля, овочі та баштанні, споживання яких близьке до рекомендованих МОЗ норм (щодо картоплі – перевищує). Натомість за більш вартісними видами продовольства (м'ясна й молочна групи, риба, фрукти) потреби задовольняються лише на 50–60% від норм (рис. 1.2.3).

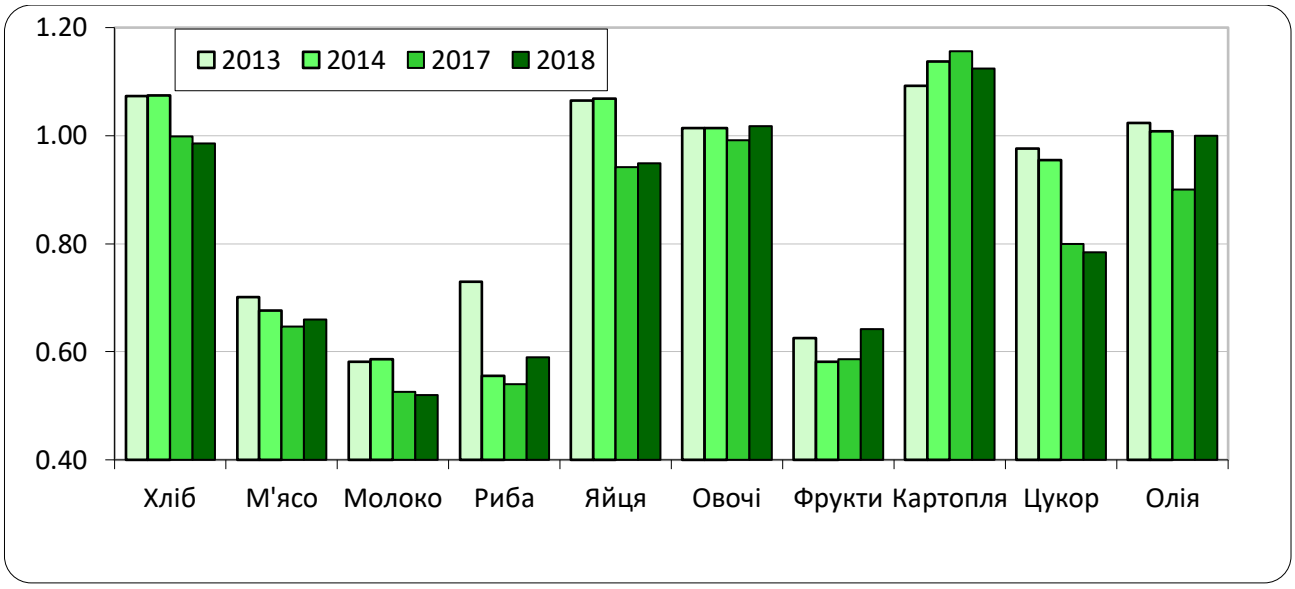

Рис. 1.2.3. Індикатор достатності споживання основних продуктів харчування в Україні

Джерело: розраховано на основі даних Держстату.

На відміну від України у країнах ЄС споживання різних продуктів харчування більш наближене до раціональних норм: зокрема, європейці більше – у 2,4 раза – споживають плодово-овочевої продукції, майже в 2 рази – м'яса та м'ясопродуктів, близько у 1,5 раза – риби та молочних продуктів[21]. При цьому європейці витрачають на продовольчі потреби менше чверті сімейного бюджету (в Румунії – 26,4%, Чехії – 14,7%, Франції – 12,1%, Данії – 10%, Великій Британії – 7,2%). Натомість в Україні частка витрат на продукти харчування у сукупних споживчих витратах становить понад 50%: у 2013 р. – 52,0%, 2014 р. – 51,8%, 2015 р. – 54,7, 2016 р. – 51,5%, 2017 р. – 51,6%, 2018 р. – 51,8%. Це свідчить про низьку економічну доступність продовольства в Україні, незважаючи на те, що граничний поріг цього показника встановлений на рівні 60%.

Бідні верстви населення більш вразливі в частині економічної доступності продовольства і відповідно за рівнем споживання основних груп продуктів харчування. Так, у домогосподарствах (ДГ) з рівнем доходів, нижчим за фактичний прожитковий мінімум, рівень достатності споживання основних продуктів суттєво нижчий порівняно із середніми показниками по країні: наприклад, овочів – на 13 в.п., фруктів – 27 в.п., м'яса й молока – близько 20 в.п. і навіть картоплі (5 в.п.), що для українців є основним та найбільш доступним споживчим продуктом. При цьому відмічено, що бідне міське населення менше споживає овочів і баштанних, картоплі, молока та м'яса, натомість бідне сільське населення – фруктів (рис. 1.2.4).

[21] Дудар В. Продовольча безпека України та складові її забезпечення у контексті економічної безпеки держави. *Вісник ТНЕУ*. 2016. №2. С. 20–32.

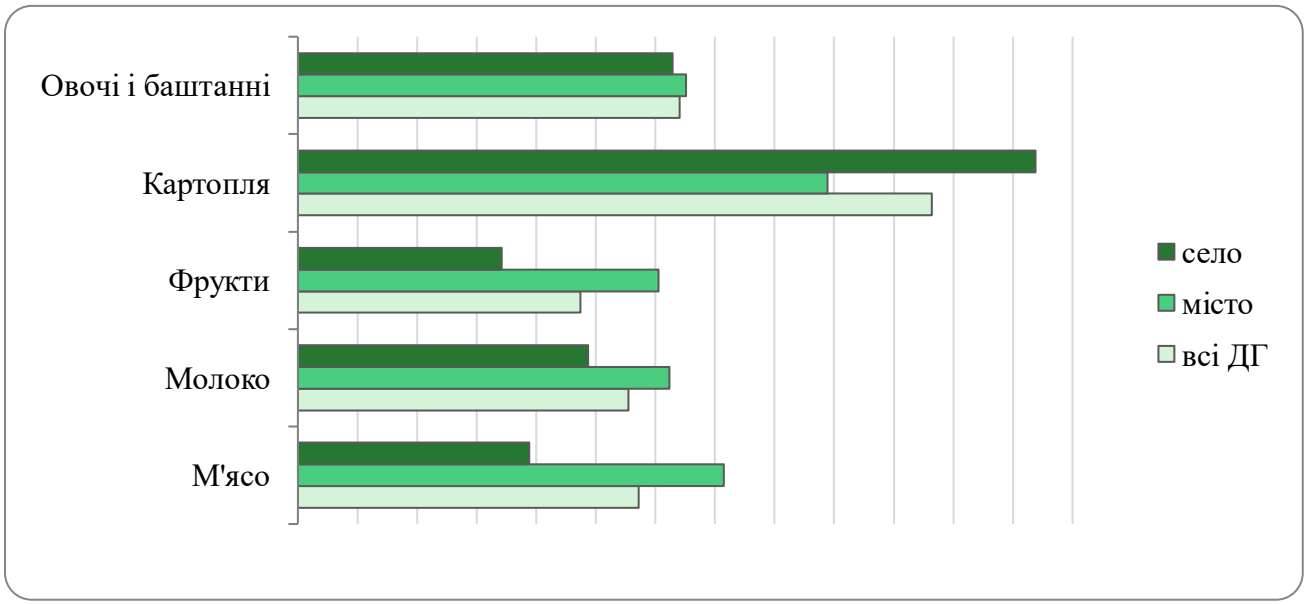

Рис. 1.2.4. Відмінності у споживанні основних груп продовольства бідними домогосподарствами за типами поселень

(співвідношення середньодушового споживання порівняно з середніми показниками по країні)

Джерело: розраховано за даними статистичного збірника "Витрати і ресурси домогосподарств України" за 2018 р. Київ: Державна служба статистики України.

Як зазначалося, ДГ з дітьми більш вразливі з точки зору бідності, що у свою чергу впливає на рівень споживання продовольства. Як видно з рис. 1.2.5, із збільшенням кількості дітей знижується рівень споживання основних груп продовольства, за винятком картоплі. Особливо велика різниця щодо споживання фруктів у сім'ях, де четверо і більше дітей (40 в.п.).

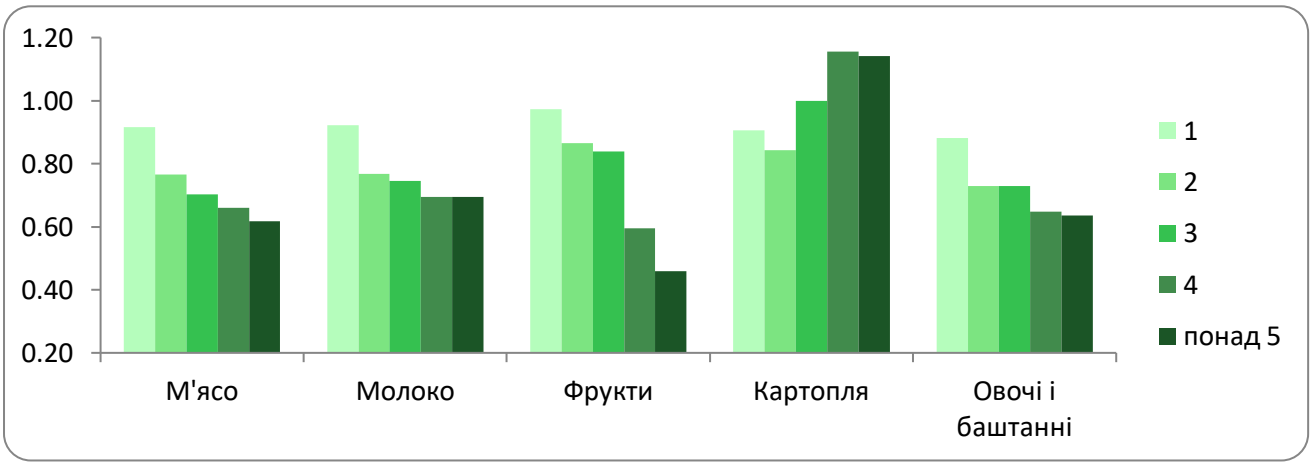

Рис. 1.2.5. Залежність рівня споживання основних груп продовольства від кількості дітей в домогосподарстві

(середньодушове споживання порівняно з середніми показниками по країні)

Джерело: розраховано за даними статистичного збірника "Витрати і ресурси домогосподарств України" за 2018 р. Київ: Державна служба статистики України.

Таким чином, можна констатувати, що загальне нарощування аграрного виробництва досить обмежено впливає на обсяги споживання українськими сім'ями продовольства. При цьому

вразливі категорії населення мають обмежені економічні можливості навіть для задоволення споживчих потреб за тими групами продовольства, які виробляються в Україні в достатній кількості (включаючи, зокрема, дешеві групи продовольства).

1.3 Новітня аграрна політика для заохочення здорового харчування

Зв'язок аграрної політики з проблемами харчування, які призводять до додаткових витрат на охорону здоров'я та впливають на якість життя населення, очевидні. Розвинені країни світу, зокрема США, проголосили, що аграрна політика – це не те ж саме, що продовольча політика, і перша не обов'язково сприяє громадському здоров'ю, якщо не стимулювати харчову поведінку споживачів певними заходами.

З 2015 р. у США відбуваються значні зміни у системі продовольчих субсидій та програм державної підтримки фермерських господарств шляхом поєднання їх надання із вирішенням проблем охорони здоров'я, соціального забезпечення та удосконаленням сфери державного управління тощо. Сприяючи продовольчій безпеці для мільйонів американців із низькими доходами, Національна програма продовольчих субсидій (SNAP)[22] переглядається з урахуванням тісних взаємозв'язків між харчуванням, хронічними захворюваннями, зростанням витрат на охорону здоров'я та якістю життя американців. SNAP переформатовується на використання інших можливостей для поліпшення якості продовольства, здоров'я реципієнтів, їхньої дієти, формування коротких агропродовольчих ланцюгів, можливостей зниження державних видатків тощо.

Такі зміни пов'язані з тим, що експерти і вчені, які постійно моніторять та досліджують галузеву підтримку сільського господарства з точки зору суспільного блага, стверджують, що програми американських фермерських субсидій не відповідають тій меті, яка спочатку була поставлена. Наразі, згідно з результатами перевірок Урядової рахункової палати США, малі «спеціалізовані» ферми займають три чверті сільськогосподарських угідь, але отримують лише 14% державних субсидій. Крупний агробізнес, що спеціалізується на вирощуванні основних культур, займає 7% с/г угідь і отримує близько половини всіх субсидій[23]. На відміну від підтримки фермерів, які вирощують фрукти, горіхи та овочі, які уряд називає «спеціальними культурами», програма субсидує переважно крупних виробників, які вирощують зернові, сорго та олійні культури, зокрема сою. У попередніх програмах субсидування виробництва навіть обумовлювалося, що фермери, які отримують субсидії на товарні культури, не можуть вирощувати фрукти та овочі. Якщо ж вони їх вирощували, то, відповідно, фермерам нараховувалися пені й штрафи за порушення умов програми підтримки.

Неприбуткова організація «Спілка занепокоєних науковців»[24] ініціювала ухвалення спеціальної урядової програми «Національна продовольча політика», спрямованої на те, щоб започаткувати боротьбу із нездоровими наслідками сучасної промислової продовольчої політики, і яка, серед іншого, повинна забезпечувати отримання працівниками справедливої зарплати, доступ усіх американців до здорової їжі і синергію урядових рекомендації щодо харчування та аграрної політики.

Науковці Інституту медичних досліджень єврейської лікарні «Дейвіс»[25] у звіті про стан здоров'я американців зазначають, що «… можна стверджувати: те що відбувається на вершині

[22] SNAP (Supplemental Nutrition Assistance Program) – Програма з надання додаткової продовольчої допомоги

[23] How the Government Supports Your Junk Food Habit. *The New York Times*. July 19, 2016. URL: https://well.blogs.nytimes.com/2016/07/19/how-the-government supports-your-junk-food-habit/

[24] The Union of Concerned Scientists.
URL: https://www.ucsusa.org/publications/earthwise/ucs-calls-national-food-policy#.W-7WMtSLT8t

[25] The Lady Davis Institute for Medical Research of the Jewish General Hospital

продовольчого ланцюга, впливає на те, що відбувається внизу. Аграрна політика не відповідає цілям суспільного здоров'я»[26], а отже, негативно впливає на якість життя американців.

«Ці суперечності стають більш очевидними, якщо порівнювати федеральні рекомендації щодо американської дієти, відомі як MyPlate, з аграрною політикою федерального уряду. Хоча MyPlate рекомендує дієту з 50 % овочів та фруктів, федеральний уряд виділяє менше 1 % с/г субсидій для підтримки досліджень, виробництва та збуту цих продуктів. І навпаки, більш ніж 60 % с/г субсидій підтримують виробництво кукурудзи та інших зернових культур, які переважно згодовують тваринам, перетворюють в паливо для транспортних засобів або переробляють саме на ту нездорову їжу, якої уряд настійно вимагає уникати»[27].

Результати дослідження поведінки реципієнтів Спеціальної програми додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей (WIC) до і після внесення змін задля заохочення здорового харчування продемонстрували, що спонукання придбати більш здорові продукти харчування змусило покупців замінити дешеву нездорову їжу більш корисною. Це відбулося без додаткових витрат уряду. Міністерство сільського господарства, яке керує програмою продовольчих субсидій WIC, додало ваучери, що заохочують збільшити споживання фруктів, овочів і цільного зерна, з метою зниження у харчовому раціоні учасників програми рівня насичених жирів, холестерину і цукру. Щоб уникнути підвищення загальних витрат, програма обмежила інші, «нездорові», продукти. Якщо користувачі WIC хотіли придбати продукти, що не входять до переліку, вони мали використовувати власні кошти, а не ваучери або картки WIC. Зміщення акцентів використання коштів WIC на більш здорову їжу вплинуло на весь кошик для покупок, у тому числі на придбання продуктів за власні кошти. Через рік після того, як зміни набули чинності, кількість солодких та інших нездорових напоїв, придбаних бенефіціарами, скоротилася майже на 25 %, а закупівля продуктів із цільного зерна, фруктів і овочів зросла приблизно на 5 %[28].

Понад 10 років штат Вашингтон є лідером руху за здорове харчування, генеруючи приклади ефективних зусиль, спрямованих на розширення доступу уразливих верств населення до активних ринків свіжої фермерської продукції[29]. Аналіз досвіду реалізації цих ініціатив свідчить, що найбільш значущим для їх успіху виявився закон «Місцеві ферми – здорові діти» (ухвалений законодавчим органом штату у 2008 р.).

Під тиском академічної громадськості та громадянського суспільства відбуваються зміни й на федеральному рівні. У 2014 році були внесені зміни до аграрного бюджету, які дали фермерам, які вирощують товарні культури, змогу виокремити 15% земель під фрукти, овочі та інші спеціалізовані культури. У цьому бюджеті також закладено підтримку органічного виробництва на додачу до 100 млн дол. США, виділених на дослідження щодо покращення виробництва органічної продукції. Також у бюджеті було передбачено програму «Здорові ініціативи» (Healthy Incentives Program – HIP)[30], яка заохочує отримувачів продовольчої підтримки споживати більше фруктів та овочів. За оцінками урядовців, перші результати свідчать, що програма покращила споживання свіжої продукції.

Запущена у квітні 2017 р. програма «Здорові

[26] How the Government Supports Your Junk Food Habit. *The New York Times*. July 19, 2016. URL: https://well.blogs.nytimes.com/2016/07/19/how-the-government-supports-your-junk-food-habit/

[27] UCS Calls for a National Food Policy. URL: https://www.ucsusa.org/publications/earthwise/ucs-calls-national-food-policy#.W-7L9NSLT8t

[28] How a Food Subsidy Program Pushed Junk Food Off the Table. URL: https://www.nytimes.com/2016/10/05/well/eat/how-a-food-subsidy-program-pushed-junk-food-off-the-table.html

[29] Faith Action Network, 2012 p.; WA Sustainable Food and Farm Network.

[30] The Healthy Incentives Program. URL: https://www.mass.gov/service-details/healthy-incentives-program-hip-for-clients

ініціативи» (HIP) забезпечує долар додатково для кожного долара SNAP, витраченого на цільові фрукти та овочі, придбані на фермерських ринках, прямо з ферми через мобільний зв'язок тощо по всій країні. Розширюючи доступ до місцевих фруктів і овочів для учасників SNAP, програма HIP сприяє поліпшенню сімейного та громадського здоров'я, а також підтримує фермерські господарства та місцеву економіку.

Таким чином, у США активізувалися намагання переформатувати державну політику у сфері надання продовольчої допомоги, що знайшло відображення у посиленні акцентів на просування здорового харчування через державні програми та політику, пов'язану з продовольством та здоров'ям. Створені для цього робочі групи в першу чергу зосередили увагу на можливостях посилення та вдосконалення програми SNAP – як найбільшої продовольчої програми країни. Такі ініціативи зумовлені тим, що хоча продовольча безпека і залишається ключовим пріоритетом політики, проте також у суспільстві зростає усвідомлення прямого зв'язку між якістю харчування та здоров'ям, а також занепокоєння стосовно високого рівня ожиріння та пов'язаних із цим хронічних захворювань у США. До останнього призводить пропаганда менш поживного та збалансованого продовольства, а також зміни в характері праці, що ускладнюють доступ до свіжих продуктів харчування та можливості приготування повноцінної здорової їжі, особливо для багатьох сімей із низькими доходами. На цьому тлі зусилля держави та федерального уряду спрямовані на підвищення поінформованості про харчування, пропаганду більш здорового продовольчого вибору та кращого раціону харчування, особливо серед уразливих груп населення, що в результаті може мати далекосяжні ефекти для всіх громадян, зацікавлених у підвищенні ефективності системи охорони здоров'я, зниженні витрат на охорону здоров'я та підвищенні якості життя.

Останні ініціативи стосовно трансформації системи харчових звичок американців імплементовані в ухваленому нещодавно законі «The Agriculture Improvement Act of 2018» (2018 Farm Bill). Цей закон на період у п'ять років (до 2023 р.) переглядає та заново упорядковує програми, що адмініструються FNS (Food and Nutrition Service) – федеральним агентством у складі Міністерства сільського господарства США. Зазначений закон передбачає посилення уваги до інформування населення щодо особливостей продовольчих програм, зокрема в частині більшої орієнтації на здорове якісне харчування, його стимулювання, впровадження інноваційних пілотних проєктів зі здорового харчування. Служба продовольства та харчування при Міністерстві сільського господарства забезпечуватиме ключову технічну допомогу штатам у впровадженні та оцінюванні освітніх компонентів програми. Оскільки передбачено виділяти достатні кошти на освітній напрям, це має підвищити ефективність найбільшої та найважливішої у країні федеральної програми харчування та профілактики ожиріння.

Також слід позитивно відзначити збільшення обсягів фінансування Програми стимулювання безпеки харчування (Food Insecurity Nutrition Incentive Program – FINI). Протягом п'яти наступних років обсяг коштів, що виділяється на програму, збільшиться зі 100 до 250 млн дол. Також про нові пріоритети щодо здорового харчування свідчать наміри виділяти 4 млн дол. США щорічно на реалізацію пілотного проєкту, що передбачає полегшення доступу до овочів та фруктів малозабезпеченим особам, схильним до проблем зі здоров'ям, пов'язаних із недостатнім харчуванням та незбалансованою дієтою. Цей та інші аналогічні пілотні проєкти є важливими для зменшення суспільних витрат на подолання проблем, викликаних зростанням обсягів захворювань, пов'язаних із нераціональною дієтою. Уряд США вважає, що такі хвороби поширюються та посилюють ризики для національної системи охорони здоров'я, економіки та національної безпеки країни.

2

СОЛІДАРНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, ПІДТРИМУВАНЕ СПОЖИВАЧАМИ

2.1 Сутність моделі солідарного сільського господарства – CSA

Солідарне сільське господарство базується на соціальній взаємодії та нових комунікаціях між споживачами та виробниками, які забезпечують якість та безпеку продовольства для споживачів та гарантовані ринки збуту для виробників. Солідарне сільське господарство – це специфічна форма партнерства між сільськогосподарськими виробниками та споживачами їх продукції на засадах адекватного розподілу вигод та ризиків. Сучасною моделлю ефективного співробітництва виробників сільськогосподарської продукції та груп їх підтримки споживачами є Community supported agriculture – CSA.

Сільське господарство на основі громад (CSA) – це виробничо-маркетингова модель, за якої споживачі заздалегідь купують частину врожаю від фермера. Споживачі стають членами CSA шляхом сплати узгодженої суми на початку вегетаційного періоду – одноразово або в розстрочку. Річна вартість різниться залежно від тривалості сезону збору врожаю, а також різноманітності та кількості наданої продукції. Цей авансовий платіж допомагає купувати насіння та інші ресурси і дає фермеру своєчасний дохід для початку сезону. Оплачуючи продовольство на початку сезону, члени CSA мають частку ризику від виробництва і звільняють фермерів від витрачання часу на маркетинг. Це надає фермеру можливість сконцентруватися на належному обробітку землі та вирощуванні високоякісної їжі.

В обмін на членський внесок споживачі щотижня отримують різноманітні свіжозібрані овочі (зазвичай органічні). Деякі CSA також пропонують фрукти, трави, м'ясо, яйця, молочні продукти, зрізані квіти та інші продукти. Споживачі-учасники харчуються здоровою їжею і мають можливість знати, звідки вона прийшла і як вона вирощена. Багато CSAs пропонують соціальні та освітні заходи для своїх членів безпосередньо на фермах задля подальшого зміцнення їхнього зв'язку із землею та фермерами, які їх годують.

На першому міжнародному симпозіумі з розвитку CSA було визначено чотири фундаментальні ознаки CSA[31]:

Партнерство: функціонування CSA ґрунтується на партнерстві, яке формалізується у вигляді індивідуального контракту між споживачем та виробником і передбачає взаємне тривале зобов'язання щодо забезпечення потреб сторін у фінансових ресурсах та продуктах харчування. Такого роду договори (в усній чи письмовій формі) укладаються терміном на декілька місяців, сезон або рік.

Релокалізація економіки: CSA є частиною активного підходу до розвитку сільської економіки локального рівня. Термін «місцевий» в рамках розвитку

[31] Community Supported Agriculture for Europe. European Handbook on Community Supported Agriculture: Sharing Experience. 2013. URL: http://urgenci.net/wp-content/uploads/2015/03/CSA4EUrope_Handbook.pdf

CSA не обмежується лише його географічним значенням. Ідея полягає в тому, що місцеві виробники повинні ефективно інтегруватися в економіку прилеглих територій: результати їх діяльності мають знаходити позитивне відображення у розвитку громад, що їх підтримують. Нова соціальна взаємодія обумовлює залучення нових важелів економічного розвитку, що покращує якість життя на локальному рівні.

Солідарність: діяльність CSA ґрунтується на солідарності між виробниками і групами споживачів та передбачає:

- розподіл ризиків та переваг виробництва здорової продукції, адаптованого до сезонного ритму із дотриманням усіх правил та вимог із захисту навколишнього природного середовища;
- здійснення споживачами авансових платежів на користь виробників сільськогосподарської продукції з метою забезпечення належного рівня життя фермерів та їх сімей в обмін на якісне харчування містян.

Тандем виробника / споживача: винятково прямий контакт та довіра, уникнення посередників та різного роду ієрархічних структур, що допомагає вибудовувати нові комунікаційні зв'язки у продовольчому забезпеченні.

Модель CSA має суттєві переваги як для груп споживачів, так і для виробників, а саме:

Переваги для споживачів:

- отримання свіжих продуктів харчування від відомого виробника;
- зменшення кількості «продовольчих трансакцій» та обсягу пакувальних матеріалів, розвиток екологічно чутливого землеробства та підвищення рівня добробуту тварин (екологічні переваги);
- спілкування і співпраця з партнерами по групі споживачів та з фермерами – виробниками сільгосппродукції, нарощування людського і соціального капіталу;
- отримання нових знань про розмаїття видів продуктів харчування, методів їх виробництва, способи використання (приготування їжі) та цін;
- можливість впливу на місцевий ландшафт та заохочення до ведення сталого землеробства.

Переваги для виробників:

- забезпечення гарантованого доходу, що сприяє оптимізації бізнес-планування та вивільненню часу для зосередження уваги на веденні сільського господарства;
- зниження виробничих ризиків, урізноманітнення виробництва;
- отримання стабільного каналу збуту продукції;
- активізація долучення до локальної спільноти, розширення можливостей для швидкого реагування на потреби споживачів;
- можливість залучення додаткової робочої сили та отримання від громадян різного роду ініціатив на майбутнє.

Переваги для сільських громад:

- активізація та диверсифікація місцевої економіки;
- стимулювання обігу (рециркуляції) грошових коштів;
- поповнення місцевих бюджетів;
- поліпшення екологічної ситуації, збереження місцевих ландшафтів.

Переваги для суспільства:

- зміцнення продовольчої безпеки та поліпшення якості життя;
- розвиток малих форм господарювання, сімейного фермерства;
- збереження довкілля;
- підвищення іміджу країни на ринку органічної продукції.

Концепція CSA була створена в Японії в 1960-х роках групою жінок, які переймалися небезпечними для здоров'я наслідками використання пестицидів, збільшення кількості переробленої та імпортованої їжі, а також втратою фермерами сільськогосподарських земель. На початку 1970-х років фермери та споживачі в кількох європейських країнах, стурбовані індустріалізацією своєї продовольчої системи,

створили модель CSA, яку ми знаємо сьогодні. Перша модель CSA у США була створена в Массачусетсі у 1984 році. В усьому світі інтерес до CSA – як споживачів, так і фермерів – зростає.

2.2. Розвиток CSA в окремих країнах світу

У Європі модель солідарного сільського господарства завойовує дедалі більшу популярність серед споживачів, оскільки система дає реальну можливість споживати хороші якісні продукти з місцевих ферм щотижня.

За визначенням Європейської дослідницької групи CSA (2015 р.), сільське господарство, що підтримується громадою (CSA), «є прямим партнерством між групою споживачів та виробником (виробниками), в рамках якого ризики, відповідальність та винагорода від сільськогосподарської діяльності та виробництва продовольства поділяються між виробником і споживачем на основі довгострокових угод. Як правило, діючи в малому та локальному масштабі, CSA мають на меті забезпечити якісну їжу, вироблену агроекологічними методами»[32]. За результатами досліджень наразі в Європі CSA – це динамічний рух, який забезпечує якісним продовольством до 1 мільйона європейців і включає тисячі діючих моделей та велику кількість нових ініціатив, що починаються щотижня.

CSA розглядається як важливий новий підхід до створення стійких і суверенних систем харчування, який одночасно є реальним механізмом доступу малих виробників до землі через групу споживачів, які залучають одного або декількох нових фермерів у такі партнерства. Це новий механізм фінансових взаємовідносин, коли група членів CSA забезпечує повне або часткове покриття витрат на ведення сільського господарства та споживання значної частки або повного врожаю. Це реальна можливість молодому фермеру (фермерам) розпочати власний бізнес. Доступ до землі та ведення сільського господарства для тих, хто бажає стати фермером на основі CSA, допомагає підтримувати виробництво екологічно безпечної продукції, надаючи при цьому більш безпечну бізнес-модель та зменшуючи ринковий тиск.

Моделі CSA з високим ступенем участі дають доступ до нових знань та агроекологічних інновацій у сільському господарстві. Головна вигода для європейських споживачів полягає у тому, що вони мають прямий зв'язок з місцевими фермерами, відчуваючи себе корисними у підтримці їх діяльності. Це механізм, який слугує для щотижневих зустрічей виробників і споживачів для обміну ідеями з фермерами, а також з іншими споживачами щодо безпечності продовольства, диверсифікації споживання, нових кулінарних рецептів та споживчих уподобань[33]. CSA – це мультиплікативна модель локальної продовольчої системи, що задовольняє не тільки матеріальні потреби людей, а й є моделлю їхньої взаємодії, комунікацій, обміну знаннями, навичками та емоціями.

У рамках європейських ініціатив щодо поширення CSA та обміну досвідом між різними європейськими країнами було реалізовано проєкт «CSA for Europe». Європейський досвід узагальнено у розрізі країн: Велика Британія, Австрія, Чеська Республіка, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Словаччина.

У Великій Британії на початок 2012 р. нараховувалось приблизно 80 діючих моделей солідарного сільського господарства та близько 80 об'єктів перебувало у процесі імплементації, оскільки ці ініціативи активно підтримувались через урядові програми. Визначення CSA у Великій Британії надзвичайно загальне, що передбачає широке розмаїття їх моделей. Частина формувань перебуває під керівництвом фермерів, решта – під керівництвом громад. Велика Британія досягла значних успіхів у розвитку CSA, відтак основною її метою є поширення

[32] Overview of CSA in Europe. URL: https://www.accessto land.eu/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe

[33] Overview of Community Supported Agriculture / European CSA Research Group. 2016. URL: http://urgenci.net/wp-content/uploads/2016/05/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe-F.pdf

набутого досвіду. Країна була залучена до реалізації проєкту «CSA for Europe», що стало каталізатором стимулювання процесу створення в країні інтернет-мережі CSA.

В Австрії перше фермерське господарство на засадах CSA «Gärtnerhof Ochsenherz» було створено поблизу Відня. У 2013 р. їх кількість становила вже 10, що свідчить про істотне зростання впродовж двох років та стало результатом підтримки локальних ініціатив проєктом «CSA for Europe». Ці процеси також засвідчують значний інтерес громадян країни до такої моделі співробітництва виробників та споживачів. Більшість австрійських CSA були організовані на базі вже існуючих фермерських господарств, шість підприємств створені саме на засадах партнерства. Деякі CSA з моменту формування активно підтримуються інституціалізованими групами споживачів продукції, решта – залучають до своєї діяльності якомога більше населення. Окремі структури використовують назву «CSA», деякі – «GeLa» («Gemeinsam Landwirtschaften» – «сільсько-господарське виробництво разом»), у той час як переважна кількість використовує термін «Solidarische Landwirtschaft» – солідарне сільське господарство. CSA в Австрії вирощують здебільшого овочі, а також виробляють м'ясо та молочні продукти.

У 2012 р. у Відні відбулося перше засідання представників солідарного сільського господарства у якому взяли участь близько 50 осіб. У рамках засідання була визнана необхідність створення інтернет-мережі CSA та забезпечення організації зустрічей на регулярній основі. До впровадження моделі CSA в Австрії залучено Університет прикладних наук Відня: група студентів сформувала австрійську брошуру щодо переваг CSA для поширення цієї інформації серед фермерів та споживачів продовольства, з 2013 р. започатковано магістерські дослідження з розвитку CSA на території Австрії. Більш швидкими темпами стали створюватися соціальні мережі, які забезпечують належні умови для налагодження комунікації між прихильниками CSA по всій країні.

У Чеській Республіці у 2013 р. функціонувало близько 10 альтернативних моделей розподілу продуктів харчування, що позиціонували себе як CSA. Всі вони ґрунтуються на солідарній взаємодії, а саме на розподілі ризиків та переваг між фермерськими господарствами та споживачами їх продукції. Більшість із цих формувань заснована під керівництвом власника фермерського господарства, до якого долучається неформальна група споживачів. За цієї моделі громадяни зазвичай наперед (за місяць або цілий сезон) сплачують вартість необхідної продукції, а при її отриманні компенсують частину суми транспортних, адміністративних та інших витрат. Поряд із цим мають місце й інші формування, засновані на базі господарств, що належать громаді, які спираються у своїй діяльності на принцип спільної власності та соціального підприємництва.

Створення більшості моделей солідарного сільського господарства в країні було ініційоване громадськими організаціями екологічного спрямування для забезпечення продуктами харчування міських поселень, надалі вони отримали поширення по всій території країни. Розвиток CSA значною мірою пов'язаний із практикою органічного землеробства, позаяк більшість фермерів сертифіковані як виробники органічної продукції або використовують органічні практики.

У Франції солідарне сільське господарство об'єдналось в Асоціацію з підтримки дрібних та сімейних фермерських господарств – AMAP (Association pour le Maintien de l'Agriculture Paysanne). Перша AMAP була створена в Обані (південь Франції) у квітні 2001 р. з ініціативи декількох фермерів. Відтоді AMAP ефективно впроваджуються на всій території країни. Починаючи з 2003 р. діяльність AMAP ґрунтується на положеннях своєрідної хартії, розробленої мережею AMAP із Південно-Східної Франції, Альянс Прованс. У рамках означеного документу визначено 18 принципів формування

обопільних зобов'язань споживачів та фермерських господарств. Це основа, якої має дотримуватись кожне партнерство. Залежно від обставин положення хартії переглядаються представниками робочої групи MIRA-MAP (Міжрегіональний рух AMAP – національна мережа, яка офіційно створена в лютому 2010 р.).

У рамках формування AMAP громадяни створюють асоціацію, що, в свою чергу, налагоджує плідне співробітництво між споживачами та фермерськими господарствами. Зазвичай основне фермерське господарство забезпечує споживачів овочевою продукцією. Однак до нього можуть долучатися й інші фермери, які постачають м'ясо, сир, яйця, хліб тощо. В цьому випадку контракт обов'язково укладається з кожним постачальником. Середній розмір AMAP становить близько 70 споживачів (їх кількість може коливатися від 15 до 150 осіб) у партнерстві з 1–10 фермерськими господарствами. Нині на території Франції нараховується близько 2 тис. AMAP. За офіційною інформацією, до формувань долучено понад 50 тис. родин та майже 200 тис. споживачів.

У Німеччині CSA має назву «Сільське господарство на основі солідарності: розподіл врожаю» (Solidarische Land-Wirtschaft: Sich die Ernte teilen). Перші солідарні партнерства в країні були створені поблизу Гамбурга в 1988 р. Проте особливо активно розвиток солідарних відносин у продовольчій сфері розпочався у 2000-х роках. Швидке зростання кількості CSA зумовило створення в Німеччині у 2011 р. відповідної національної мережі для поширення знань, досвіду, сприяння обміну інформацією та надання необхідної підтримки. Необхідність мережування також обумовлювалася запитами ЗМІ щодо діяльності партнерств та потребами науково-дослідних установ для вивчення досвіду та розроблення програм стимулювання. Станом на початок 2014 р. у Німеччині функціонувало понад 35 CSA. Солідарність у цих партнерствах розвивається через взаємопідтримку й довіру між фермерами та споживачами, яких називають «co-farmers». Використання терміна «co-farmers» як альтернативи терміну «споживач» здійснюються для того, щоб підкреслити якісну відмінність зв'язків між партнерами у солідарному сільському господарстві. Солідарність також включає і фінансовий механізм, який передбачає компенсацію споживачами з високим рівнем матеріального добробуту (винятково на добровільних засадах) дещо більшої частки виробничих витрат фермерського господарства порівняно з малозабезпеченими учасниками партнерства. Більшість фермерських господарств використовують органічні та біодинамічні методи виробництва і, як правило, намагаються мінімізувати негативний вплив транспортування вирощеної продукції на навколишнє природне середовище.

У Греції з настанням кризи з 2009 р. спостерігається сплеск спільних ініціатив споживачів та виробників, які намагаються координувати свої зусилля у досягненні продовольчого самозабезпечення своїх родин. Люди стали більш свідомими щодо харчування, здоров'я та вимушеної строгої економії. Вони ініціюють соціальні інновації в отриманні продуктів харчування різними способами, а саме: продуктові коробки, колективні групи, ринки без посередників, продуктові магазини соціальної солідарності, неприбуткові супермаркети, CSA. Започаткувалась і набирала обертів так звана «картопляна революція», що суттєво урізноманітнила шляхи розподілу вирощеної продукції. Нині вона трансформувалась у рух «без посередників», який постійно набирає обертів. Формування та реалізація таких ініціатив істотно залежать від актуальних потреб населення.

На цьому тлі ідеї та практики розвитку CSA надзвичайно легко адаптуються до специфіки країни. Упродовж 2012–2014 рр. у країні спостерігалось активне впровадження принципів солідарності в рамках співробітництва між виробниками та споживачами. Велику підтримку в цьому контексті греки отримали від

Європейського Союзу у рамках реалізації проєкту Грюндтвіг «CSA for Europe». Ця підтримка значною мірою сприяла залученню великої кількості населення та розробленні нових моделей розвитку партнерств між споживачами та виробниками продовольства. У рамках цих ініціатив мало місце активне формування своєрідних груп солідарності. Нині функціонує низка таких груп, найвідоміші з них – дві в регіоні Аттікі (Афіни) та дві в Пелопоннесі.

Досягнуті результати дають підстави стверджувати, що існує надзвичайно великий потенціал розвитку CSA на території Греції, однак дещо викликає сумніви. Так, усі моделі функціонування партнерства передбачають продаж фермерськими господарствами певної частки отриманої продукції, однак до цього часу не опрацьований механізм авансової сплати її вартості, що суттєво ускладнює процес визначення зобов'язань сторін.

В Угорщині наразі існує близько десятка фермерських господарств, діяльність яких підтримується громадами, та близько шести груп покупців, і їхня кількість поступово зростає. Асоціація свідомих споживачів (ACC) активно сприяє впровадженню ідеї створення фермерських господарств, що функціонуватимуть за підтримки локальних громад, з огляду на ефективний розвиток розгалуженої мережі закупівельних груп.

Концепція CSA була вперше впроваджена в Угорщині в 1998 р., однак три фермерські господарства, на діяльність яких вплинула саме англійська модель CSA, відмовились від неї. Причини такої відмови полягали у: відсутності чітко розрахованих витрат; низькій поінформованості споживачів щодо переваг партнерства; відсутності процедури узгодження зі споживачами вмісту овочевого кошика, що унеможливлює якісне задоволення їхніх потреб.

У результаті обміну досвідом з французькими AMAPами у 2010 р. було започатковано три нові моделі партнерств на засадах CSA. Нині французький вплив є визначальним у восьми таких партнерствах (більшість із них у своїй діяльності використовує переклад хартії AMAP). Набуття досвіду привело до того, що з'явилися й нові функціональні форми солідарного сільського господарства, а саме: соціальний кооператив та неприбуткове товариство. Означені CSA здебільшого орієнтовані на задоволення інтересів фермерів залежно від потреб містян. На території Угорщини функціонування CSA тісно пов'язане з органічним землеробством, усі господарства сертифіковані як виробники органічної продукції або продукції без застосування хімічних речовин.

У Словаччині до 2010 р. найбільш відомими ініціативами сільських громад у сфері прямого продовольчого забезпечення були поставки споживачам органічної продукції та продукції, вирощеної без використання пестицидів («Agrokruh» (Братислава), «BioPapa» (Тренчин) та ін..).

Перше партнерство, засноване суто за принципами CSA, виникло в 2010 р. за результатами першої місії представників URGENCI[34] у м. Зволен. Відтоді місцева громада із забезпечення продуктами харчування використовує у своїй діяльності лише модель, ідентичну ініційованій у країні моделі CSA, віддає перевагу виконанню замовлень споживачів перед формуванням споживчого кошика, залучає до виконання замовлень представників локальної спільноти. Друге формування такого типу з'явилось у Братиславі у 2012 р. у результаті підтримки через програму ЄС проведення інформаційного туру «CSA for Europe». У рамках цих ініціатив імплементація ідеї створення CSA стосується переважно молоді, зацікавленої у виробництві місцевої сезонної продукції без використання пестицидів, забезпеченні продовольчого суверенітету, встановленні адекватних цін, створенні громади, орієнтованої на споживання

[34] URGENCI – International network for community supported agriculture.

таких продуктів харчування. Офіційна інформація свідчить, що започаткування більшості формувань Словаччини, що функціонують за принципами, аналогічними принципам CSA, було ініційоване саме споживачами, які перебували у пошуках місцевої, сезонної та здорової продукції.

США. Вперше модель солідарного сільського господарства у США була апробована на початку 80-х років на сімейній фермі «Індіанська лінія» у штаті Массачусетс. Поступово вона розповсюдилась на Східному узбережжі країни й отримала законодавче визнання як локальна агропродовольча система у 1985 році. У законі про сільське господарство штату Каліфорнія зазначено, що «Community Supported Agriculture – це локальні ініціативи з виробництва будь-якого продовольства, палива або волокон, коли громада розподіляє ризики і прибутки виробництва через власність, інвестиції, розподіл виробничих витрат або забезпечення робочою силою»[35].

З початку запровадження моделі сільського господарства на основі суспільної підтримки зусилля щодо її впровадження у США значно розповсюдились та подекуди підтримуються урядами штатів. Фермери та міські громади (спільноти споживачів з урбанізованих регіонів) укладають угоди про співпрацю, які передбачають розподіл споживачами фермерських ризиків і вирішують проблему надвиробництва продукції за сприятливих природних умов або підтримують бізнес в умовах дефіциту часу в період сезонного навантаження. Часто члени CSA створюють «ключову групу», яка діє на волонтерських засадах і відіграє основну роль у менеджменті CSA. У деяких випадках фермери демонструють прозору фінансову звітність, що спонукає спільноту споживачів повністю покривати їхні реальні витрати на виробництво продукції з одночасною підтримкою належного доходу.

З плином часу рух CSA перейшов зі Східного на Західне узбережжя США. Кількість учасників CSA (фермерів та споживачів) продовжує постійно зростати. За спостереженнями науковців постійне збільшення кількості членів – виробників солідарного сільського господарства та пов'язаних із ним ринкових структур співпадає із розширенням прямого маркетингу та зміною споживчих інтересів. Розширення руху триває наразі впродовж трьох із половиною десятиліть і зумовило серйозні зміни у концепції, що визначає суть сільського господарства на основі спільнот (CSA). Сучасні бізнес-моделі CSA характеризуються більшою різноманітністю та інноваціями.

Результати досліджень, проведених у 2017 році[36], свідчать, що виробники – члени CSA прагнуть до урізноманітнення ринків збуту і використовують модель CSA як для збільшення присутності господарства на ринку, так і для формування свого бренду. Згідно з результатами опитування, більшість операторів CSA є малими виробниками, які мають тенденцію до нарощення виробництва і обслуговують до 80 споживачів-членів. Більшість CSA були започатковані у період останніх 5 років. Виробники хотіли б диверсифікувати канали збуту, що дозволяє їм більш широко охопити ринок. Роль і динаміка, яку CSA відіграє у сприянні виробникам реалізовувати продукти харчування на локальних продовольчих ринках на конкурентних засадах, усе ще не до кінця усвідомлена, оскільки CSA є відносно новою бізнес-моделлю солідарного сільського господарства із операційною діяльністю, що швидко розвивається. Американська модель CSA – як невеликий сектор продовольчого ринку Північної Америки – продовжує нарощувати свій потенціал поєднуючи виробників і споживачів,

[35] California's Legal Definition of Community Supported Agriculture Assembly Bill No. 224: Agricultural Products: Direct Marketing: Community Supported Agriculture CHAPTER 404. The bill's complete language is available here: caff.org/wp-content/uploads/2012/06/ab_224_bill_20130928_chaptered1.pdf

[36] Timothy Woods, Matthew Ernst, and Debra Tropp. Community Supported Agriculture – New Models for Changing Markets. U.S. Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service, April 2017. URL: https://www.ams.usda.gov/sites/default/files/media/CSANewModelsforChangingMarketsb.pdf

навчаючи суспільство важливості споживання місцевої їжі, здоровому харчуванню, органічному сільському господарству, що підвищує якість життя американців.

2.3. Успішні історії: Case-study

Case-study - Органічна фермера Дейва, штат Массачусетс, Бостон[37].

Фермерське господарство Дейва знаходиться в м. Дракаті, штат Массачусетс, недалеко від бідних кварталів Бостона. Програма CSA орієнтована на залучення споживачів із низьким рівнем доходів. Управління господарством здійснює Дейв Дюмареск, корінний житель Драката, який повернувся на батьківщину в 1997 р. після участі у відрядженні команди представників Корпусу Миру до Еквадору як спеціаліст з органічного землеробства. У 2007 році він ініціював у своєму регіоні програму CSA, розраховану на залучення споживачів із низьким рівнем доходів.

Програма CSA фермера Дейва орієнтована головним чином для забезпечення якісними продуктами харчування жителів бідних районів Бостона. Шляхом об'єднання зацікавлених осіб з-поміж місцевого населення, представників закладів охорони здоров'я та виробників сільськогосподарської продукції програма CSA створює можливості для покращення доступу до органічних продуктів харчування, у тому числі для соціально уразливих та маргіналізованих верств населення. В рамках розширення дії програми протягом другого року до її реалізації була залучена команда окремих прихильників та відповідних агентств задля створення ефективної моделі для розповсюдження часток CSA у бідних районах Драката і Бостона.

У Дракаті було створено понад 20 місць розповсюдження часток CSA. Розширення діяльності на територію Бостона дозволило фермеру скористатись з економії на масштабі, що зумовлює позитивний вплив на цінову політику програми. Вперше частки CSA були розповсюджені фермерським господарством серед міських жителів, які мали доходи, нижчі за прожитковий мінімум, у 2007 р. Поряд із цією категорією до учасників CSA залучаються всі бажаючі. Наявність серед учасників CSA представників різних прошарків населення значною мірою збалансовує програму, робить її більш життєздатною.

Екологічна організація «Groundwork Lawrence» – партнер фермерського господарства, надає йому необхідну допомогу щодо адміністрування програми. Підтримка місцевих органів влади виявилась надзвичайно важливою для функціонування фермерського господарства у рамках програми. Адміністрація Центру охорони здоров'я східного Бостону (EBNHC) створила підприємству сприятливі умови для виходу на ринок, оскільки передбачила гнучкість дії програми щодо громадян, які сплачують вартість частки CSA у вигляді щотижневого забезпечення продуктами харчування за допомогою продовольчих карток (Supplemental Nutrition Assistance Program - SNAP)[38].

Для окупності доставки продукції у певну громаду зазвичай необхідно реалізувати близько 50 часток CSA. Ціни на ці частки значно нижчі за ціни інших CSA з огляду на платоспроможність споживачів з низькими доходами. Щотижнева ціна частки CSA в 2012 р. становила лише близько 22 доларів.

Проте компенсація вартості продуктів харчування для тих, хто користується для розрахунку продовольчими картками, відповідно до умов програми SNAP відбувається лише в результаті придбання реального товару. Тому всі платежі у рамках програми SNAP фермер отримує одним чеком наприкінці сезону. Незважаючи на неузгодженість таких виплат із моделлю CSA, яка передбачає авансові платежі з метою пом'якшення фінансового ризику фермера, вони вважають, що програма CSA найближчим часом

[37] Там само. С. 38-43

[38] Supplemental Nutrition Assistance Program, (SNAP) – це реалізація програми додаткової продовольчої підтримки, відомої як "продовольчі картки", передбачає забезпечення уразливих верств населення (сімей з дітьми, людей похилого віку, інвалідів тощо) продуктами харчування. Така допомога у фінансовому виразі зараховується на дебетові карти, отоварити які можна у супермаркетах, на більшості продовольчих ринків та в рамках Green Carts.

не залишить ринок Бостона незалежно від механізмів її реалізації.

З метою забезпечення стабільності CSA Дюмареск поширює виробничу діяльність на вирощування плодових та трав'яних культур задля підтримки поставок відповідних часток CSA у майбутньому та розширення діючих учасників програми. Для ферми програма CSA і надалі залишатиметься центральною компонентою маркетингового плану; вона сприяє встановленню партнерських зв'язків, які зумовлюють зростання економічної ефективності її реалізації.

Програма CSA для жителів Бостона з низьким рівнем доходів у результаті зростання ступеня поінформованості населення за підтримки представників міської громади та партнерів поступово нарощує свій потенціал. Самовіддана робота всіх залучених сторін нівелює перешкоди на шляху просування аграрної продукції на ринки з низькою платоспроможністю .

Case-study «Фермерське господарство «ОАК» з низькими обсягами викидів вуглецю»[39]. Фермерське господарство «ОАК» з низькими обсягами викидів вуглецю – перша CSA-система аграрного виробництва графства Суфолк у Великій Британії. Вона підтримується громадою містян і передбачає залучення її членів до вирощування овочів, квітів під зріз, виробництва яєць та м'яса. Власниця фермерського господарства Джоанн Мудхар (Joanne Mudhar) у 2009 р. придбала ділянку землі для біодинамічного господарювання. Придбання земельної ділянки та необхідного обладнання було здійснено за рахунок власних заощаджень та запозичених ресурсів. Фермерське господарство обробляє близько п'яти гектарів землі: при придбанні вона перебувала в надзвичайно незадовільному стані, частка гумусу становила лише 2%, а нині якісні характеристики землі поліпшуються завдяки екологічно безпечним технологіям. Крім того, угода щодо придбання землі обмежує будь-яке будівництво − стандартна практика продажу земельних ділянок поблизу міст внаслідок відчутного локального навантаження житлового будівництва у приміських районах. Частина землі була відведена під товарне овочівництво, решта – під організацію культурних пасовищ та висівання трав задля підвищення якісних характеристик ґрунту. Основна увага на фермі приділяється виробництву продуктів харчування за умови поступового зменшення обсягів викиду вуглецю, зв'язування його в ґрунті та створення сприятливого середовища для розвитку дикої природи.

У 2011 р. Джоан спільно з представниками «Transition Ipswich Food group» розробила схему CSA, яка включає 24 дольові частки. Для задоволення запитів споживачів частину землі відведено під вирощування овочів та вигул курчат і рідкісних порід свиней, яких випускають в поля з метою здійснення так званої «природної оранки» та підвищення родючості ґрунту шляхом природного удобрення. Два акри використовуються в рамках розвитку пермакультури товарного овочівництва; решта – виокремлені під пасовища, частина яких засаджена фруктовими деревами.

У зв'язку з тим, що площа сільськогосподарських угідь підприємства не досягає п'яти га, субсидії в рамках САП ЄС не передбачені, натомість діють досить жорсткі, порівняно з великими виробниками аграрної продукції, правила планування здійснення діяльності ферми. Тому до управління діяльністю фермерського господарства було залучено компанію «South Suffolk Low Carbon Food Community Interest Company» (CIC)[40],

[39] Oak Tree Low Carbon Farm. URL: http://https://communitysupported agriculture.org.uk/what-is-csa/case-studies/the-oak-tree-low-carbon-farm/

[40] У 2013 р. CIC отримала грант "Нагорода для всіх" у розмірі £ 10 000 від фонду "Велика лотерея" як визнання значущості результатів діяльності підприємства в частині покращання здоров'я представників місцевої громади та отримання ними суттєвих переваг. У тому ж році компанія отримала £ 20 000 від фонду Esmee Fairbairn задля забезпечення належного рівня заробітної плати та пошуку можливостей для її підвищення.

яку очолюють три директори, кожен з яких є професійним виробником аграрної продукції. Два директори, зайняті на умовах повного робочого дня, отримують мінімальну заробітну плату на правах самозайнятих; періодичне надання ними необхідної додаткової допомоги оплачується за тією ж ставкою.

У 2015 р. членство CSA розширено до 60 дольових часток, а також збільшено обсяги постачання свинини, яєць, квітів під зріз та яловичини. З моменту створення CSA його учасники беруть на себе зобов'язання щодо участі у виробничому процесі на фермі «ОАК»; це сприяє зниженню витрат на вирощування продукції. Кожен власник частки – споживач щотижня сплачує 8,50 фунта і повинен відпрацювати дві години на тиждень протягом літа та одну годину на тиждень взимку. Оплата здійснюється одноразово на початку сезону або щомісячно за заздалегідь узгодженим графіком, мінімальний термін членства становить один рік.

Довгострокова фінансова життєздатність підприємства залежить від темпів збільшення доходів через необхідність покриття платежів із заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму та плати за землю. Ферма продовжує розвивати товарне овочівництво та вирощування квітів під зріз та планує диверсифікуватися. На базі господарства планується здійснити масштабне будівництво ресторану, зон відпочинку та навчального центру для відвідувачів. Поступово впроваджуються методи поліпшення ґрунту, опрацьовані науковцями, уводиться в експлуатацію обладнання з дистанційного моніторингу виробничих процесів, необхідне для управління виробничим процесом під час відсутності на фермі обслуговуючого персоналу. Його розробив чоловік Джоанн Мудхар – Річард, інженер з електроніки.

Case-study Фермерське господарство «Elmwood» Джорджтаун, Кентуккі, США – модель солідарного сільського господарства з одним фермерським господарством.

Фермерське господарство Elmwood було засноване у 2004 році. Воно є одним із найбільших сертифікованих виробників органічної продукції[41], що займається сільським господарством на площі 375 акрів, з яких 360 відведено під органічне виробництво. Господарство пропонує споживачам широкий асортимент продукції – органічні овочі та фрукти, м'ясо ВРХ, курей, індиків, свиней, овець, яйця, консервовані продукти, кукурудзяну крупу, попкорн, соуси, кетчупи, сухі боби, перець чилі, сушені овочі тощо[42].

Господарство пропонує понад 400 продовольчих наборів у літній сезон (набори доступні від середини травня до середини жовтня), 100 осінніх наборів (вересень/жовтень) та близько 30 зимових наборів. Власники наймають 12 робітників для збирання врожаю на повний робочий день та від 4 до 8 сезонних робітників на неповний робочий день. Загальна чисельність робітників є приблизно такою ж, як і раніше, до запровадження ССГ, коли господарство спеціалізувалося на виробництві тютюну та м'яса ВРХ.

Високі витрати на оплату праці спонукали власників фермерського господарства до пошуку шляхів збільшення доданої вартості, що зумовило поглиблення переробки сировини і, відповідно, подовження виробничого періоду. Відтак, у складі зимових продовольчих наборів є, наприклад, консервовані томати. У підсумку власники фермерського господарства отримали додаткові кошти, за рахунок яких повністю покривають всі витрати з вирощування та збору врожаю.

Можливості для подовження виробничого періоду є надзвичайно важливими у контексті підтримки відносин зі споживачами, оскільки для фермерів, залучених у ССГ, завжди актуальною є проблема сезонності та припинення контактів зі споживачами після завершення

[41] Organic Certificate issued by the US National Organic Program 7 CFR Part 205. URL: https://elmwoodstockfarm.com/wp-content/uploads/2019/05/Elmwood-OG-Certificate-2019.pdf

[42] Stock Farm «Elmwood». URL: https://elmwoodstockfarm.com

сезону. Пропозиція осінніх продовольчих наборів, для формування яких використовується теплична продукція та перероблена продукція з брендом господарства, забезпечує прихильність споживачів. Таким чином господарство забезпечило власну присутність на ринку майже впродовж року.

Серед найважливіших мотивів участі у ССГ, споживачі продукції фермерського господарства Elmwood відзначають такі: бажання споживати органічну сільськогосподарську продукцію; зручність отримання свіжої продукції місцевого походження через пункти видачі; безпосереднє спілкування людей і виробника; бажання споживати корисну для здоров'я продукцію; споживання місцевої продукції та зв'язок із фермерським господарством.

Головним інструментом спілкування зі споживачами є ведення блогу та розповсюдження листівок. Фермерське господарство Elmwood одним із перших у Кентуккі розробило власний вебсайт і почало широко використовувати можливості соціальних мереж Facebook, Twitter і Pinterest. Власники господарства через вебсайт і соціальні мережі розповсюджують кулінарні рецепти, розповідаючи як приготувати куплені у них продукти. Фермерське господарство Elmwood також співпрацює з іншими виробниками для розширення асортименту сільськогосподарської продукції.

У Кентуккі кооперація виробників відбувається у двох формах. В одному випадку виробники гуртуються для формування товарних партій продукції та реалізують її споживачам. У другому випадку задіяні так звані «оператори ССГ» — посередники, які купують продукцію у виробників і продають споживачам. У випадку надлишку продукції фермерське господарство Elmwood може її продавати за обома каналами. Проте є підстави вважати, що в обох випадках має місце певна маніпуляція поняттям солідарного сільського господарства. Розмивання дефініції ССГ створює перешкоду для фермерських господарств, які все ще дотримуються концепції розподіленого ризику між виробником і споживачем у рамках ССГ.

Case-study Фермерський альянс Пенса Корнера, Пітсбург, Західна Пенсільванія, США – кооперативна форма солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм (multi-farm partnerships)[43].

У 1999 році було створено кооператив, що спеціалізувався на виробництві баранини і постачанні її місцевим ресторанам. У 2003 році, за співпраці із 10 фермами, була започаткована практика солідарного сільського господарства. Завдяки урізноманітненню асортименту продукції це зумовило збільшення кількості споживачів і зростання доходу. Так, за період 2007–2012 рр. кількість членів-споживачів зросла від 200 до 700 осіб. У 2012 році було розпочато вирощування квітів та переробку томатів. У цей же період було придбано офісні та складські приміщення, а також холодильні камери у Пітсбурзі. Це значно полегшило формування продовольчих наборів, серед яких варто виокремити такі: 509 восьмитижневих весняних наборів; 630 24-тижневих наборів, що формуються із сезонної продукції; 237 двотижневих зимових наборів; 15 квіткових наборів; близько 30 наборів із яєць. Продукцію збувають безпосередньо ресторанам та через замовлення онлайн.

Тепер у Альянсу є близько 45 локацій по всій приміській території навколо Пітсбурга, враховуючи 20 пунктів видачі продовольства, що значно полегшує споживачам отримання продовольчих наборів. Кооператив також – з метою забезпечення стабільного постачання високоякісної органічної продукції як ресторанам та іншим споживачам – залучив до співпраці ферми з вирощування фруктів та овочів в окрузі Індіани.

Великою проблемою на початковій стадії існування кооперативу було те, що нові члени кооперативу могли порушувати його цінову політику, продаючи продукцію

[43] Penn's Corner Farmer Alliance. URL: http://www.pennscorner.com

ресторанам за нижчими цінами. Пізніше стало правилом, що індивідуальні члени-виробники з кооперативу не можуть продавати продовольство за нижчими цінами, ніж кооператив.

Деякі члени – виробники Альянсу також ведуть власне ССГ, зокрема Clarion River Organics, сертифікований виробник органічної продукції, який є кооперативом 12 фермерських господарств, 10 з яких також є індивідуальними членами Альянсу. Clarion River Organics у партнерстві з Альянсом продає продукцію на ринках північного заходу Пенсильванії, а також, у рамках власного ССГ, самостійно поставляє продукцію у Пітсбург, куди поставляє продукцію і Альянс.

Нові виробники заохочуються до участі в Альянсі, де вони мають можливість перейняти досвід членів-засновників. Кооператив встановив членський внесок розміром 1000 дол. США на три роки. Альянс також має право інспектувати кожного з афілійованих виробників. Члени кооперативу повинні застрахувати вироблену продукцію на суму 2 млн дол. США. Вони визнають, що формують і захищають бренд продовольства місцевого походження задля забезпечення спільної вигоди для усіх залучених виробників.

Участь у кооперативній формі солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм дає можливість малим фермерським господарствам регіону отримати доступ до збутових каналів, недоступних для них, якби вони діяли окремо поодинці.

Усі члени Альянсу вживають заходів для подовження виробничого сезону, починаючи від створення теплиць і до переробки, наприклад, виробництва яблучного сидру. Двома ключовими ініціативами кооперативу для подовження сезону були організація переробки томатів, а також створення та реалізація двотижневих зимових продовольчих наборів. Кооператив також займається аутсорсинговою переробкою томатів для іншого переробника – Stello Foods. Це допомагає вирішити проблему недостатньої кількості власної сировини. Уведення у дію лінії переробки дозволило значно підвищити прибутковість членів кооперативу, запропонувати споживачам продукти харчування із більшим строком придатності, доповнити існуючі продуктові набори продуктів, розширити асортимент продукції, що пропонується на ринку Пітсбургу. Розширення асортименту продукції та подовження періоду присутності на ринку підвищило конкурентоспроможність кооперативу.

Кооперативній формі солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм властива наявність багатьох можливостей для зростання, оскільки в її основі – ефект від масштабу та великого асортименту свіжої та переробленої продукції, забезпечення постачання яких для одноосібних виробників було б проблематичним. Вони здатні досягати ефективності завдяки співпраці, що можливо за участі 35 ферм так, ніби вони працювали окремо. Кооператив намагається не змінювати взаємозв'язки із місцевими фермерськими господарствами, оскільки це є ключовим у збереженні цінностей, які він пропонує.

Для забезпечення високої якості продукції кооператив запровадив систему стеження за якістю та безпечністю продовольства. Не всі учасники кооперативу підпадають під дію законодавства про безпечність продовольства (FSMA), проте сам кооператив підпадає, оскільки його розміри та обсяги продажів перевищують певний встановлений поріг.

Одним із важливих каналів збуту продукції в кооперативі є фермерський онлайн магазин. Електронна комерція і соціальні медіа стали важливими засобами обміну інформацією про продукти харчування та фермерські господарства. Споживачі можуть замовити продукцію через онлайн магазин, навіть не перебуваючи членами кооперативу. Продукти, замовлені онлайн, разом із продовольчими наборами щотижнево доставляються до одного з 20 пунктів видачі на території Пітсбургу. Таке нововведення дозволило значно зменшити витрати на

реалізацію і полегшити індивідуальним споживачам, які не є членами ССГ, процес купівлі продукції.

Багато виробників, які є членами кооперативу, дещо прагматично ставляться до суті ССГ. Для них ССГ означає насамперед канал збуту і доставки продуктів харчування від місцевих фермерів до споживачів. Менеджмент кооперативу намагається шукати споживачів, які хочуть підтримувати фермерів. Цінність контактів з фермерами також відзначають і багато споживачів кооперативу, проте на пікніки, що проводяться як зустрічі з фермерами, приходять не дуже багато відвідувачів, зокрема тому, що вільний час фермерів та споживачів продукції ССГ часто не співпадає.

Для кооперативної форми солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм існують і деякі не проблематичні питання, пов'язані з брендуванням продукції. Споживачі, які надають перевагу продуктам харчування місцевого походження і високо цінять контакти із місцевими фермерами, прискіпливо ставляться до бренду. Труднощі можуть виникнути з одночасним просуванням брендів фермерських господарств і колективного бренду продукції від кооперативу. Проте часто, як і у випадку з Альянсом, вигоди від колективних взаємовідносин зі споживачами, зокрема з ресторанами (є можливість пропонувати більше продукції протягом більш тривалого періоду без збоїв у постачанні) ,переважають вигоди від прямих контрактів окремих фермерів, якщо вони діють самостійно. Тобто традиційна модель кооперативного бізнесу у випадку ССГ добре працює та є ефективною.

Case-study Stroud Community Agriculture Ltd (SCA), Велика Британія ССГ, засноване та кероване громадою[44]. SCA є кооперативом, що виробляє свіжу органічну та біодинамічну продукцію для учасників ССГ, що сплачують річний внесок та подальші платежі за отримані овочі, свинину та яловичину. Діяльність SCA базується на співпраці та взаємній підтримці учасників, розподілі ризиків та вигод між фермерами та споживачами. Споживачі зобов'язуються підтримувати фермерів (два фермерські господарства, що залучені у ССГ), забезпечуючи їм справедливий дохід, а фермери дбають про навколишнє середовище. Всі члени кооперативу заохочуються до активної участі у виробничій, соціальній чи культурній діяльності, приєднавшись до відповідної робочої групи. Вся продукція розподіляється між учасниками або реалізується на місцевих ринках, якщо є надлишки.

Case-study Cambridge Cropshare, Великобританія – партнерство виробника та громади[45]. Cambridge CropShare – це невелике ССГ у Кембриджі, що функціонує з 2011 року і є партнерством між рухом Transition Cambridge і невеликим фермерським господарством Waterland Organics з виробництва овочів і фруктів. Починаючи з березня і до жовтня ССГ організовує близько 20 виїздів волонтерів у фермерське господарство Waterland Organics. Господарство залучає волонтерів до сезонних сільськогосподарських робіт з посадки, прополювання, збирання врожаю в обмін на сезонні овочі, які разом із соціалізацією, спілкуванням з виробниками є винагородою волонтерам.

Case-study Community Farm і Fordhall Farm, Велика Британія[46] – ССГ, в яке інвестує громада і яким володіє громада, але не обов'язково реалізує продукцію безпосередньо членам громади. Це соціальне господарство, засноване у 2011 році, частку у власності якого мають близько п'ятисот зацікавлених осіб і що функціонує на засадах сталості, залучення членів громади та дбайливого ставлення до довкілля. Господарство вирощує та реалізує на місцевих ринках та у власних магазинах сезонну органічну продукцію, співпрацює з іншими виробниками органічних продуктів

[44] Stroud Community Agriculture Ltd. URL: http://www.stroudcommunity agriculture.org

[45] Cambridge Cropshare. URL: https://cambridge.cropshare.org.uk

[46] Community Farm. URL: https://www.thecommunityfarm.co.uk

та місцевими фермерами, здійснює доставку продуктових наборів у сотні домогосподарств. Господарство залучає волонтерів до робіт на фермі, а за рахунок доходів від сільськогосподарської діяльності фінансуються соціальні заходи – навчальні заходи для дітей, дорослих, вразливих груп населення. Члени громади можуть долучитися до ССГ ставши його членом, інвестором, через участь в організованих ССГ навчальних, волонтерських чи інших заходах тощо.

Case-study Fordhall Farm of Fordhall Community Land Initiative[47] – фермерське господарство, що займається виробництвом органічної продукції і власниками якої є організація «Земельна ініціатива Фордхалу» (Fordhall Community Land Initiative), членами якої є близько 8000 осіб з Великої Британії та інших країн. Ініціатива викупила цю ферму у 2006 році. Фермер-орендар, який є сином колишнього власника ферми, тепер орендує господарство у членів Ініціативи терміном на 100 років, а орендна плата надходить до громадського фонду. Фермер-орендар відповідальний за обробіток землі, тваринництво та суміжні бізнеси, у той час як Ініціатива використовує ці ж землі також і для користі громади, забезпечуючи сюди доступ усім охочим.

Fordhall Farm та Ініціатива Fordhall Community Land Initiative – приклад соціально-свідомого ставлення до землі і підходу, що дозволяє гарантувати громаді подальше використання землі в інтересах місцевого розвитку і у майбутньому дати доступ до землі новим фермерам, які бажають зайти у галузь.

Власник, передаючи (продаючи) землю у власність громаді та потім беручи її в довгострокову оренду з можливістю продовження угоди для своїх нащадків, якщо вони захочуть займатися фермерством, отримує гарантії землекористування, але і громада отримує важелі впливу і гарантії того, що земля буде використовуватися для досягнення цілей місцевого сільського розвитку. Громада – як власник землі – також забезпечує доступ до території місцевим мешканцям для дозвілля, навчання, трудової участі, сприяючи соціальній інтеграції та розвитку зв'язків між виробництвом та споживачами.

Case-study – Спеціальний центр зайнятості, проєкт Finca El Cabillón, Іспанія[48]. Цей проєкт було розпочато в Астурії (Іспанія) у 2016 році Фундацією Едес. Поряд з іншим, в рамках проєкту учасники займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та формуванням продовольчих наборів для прямого продажу населенню, а також проводяться тренінги та навчання з питань формування прямих зв'язків між фермерами та кінцевими споживачами продовольства.

Сільськогосподарська діяльність проєкту Finca El Cabillón здійснюється на комунальних землях, переданих місцевою громадою в оренду на тривалий термін за низьку ринкову плату. Важливою функцією солідарного сільського господарства Фундації є залучення у трудовий процес осіб з вадами розвитку та їхня соціальна інтеграція. У виробництві сільськогосподарської продукції, формуванні продовольчих наборів та їх реалізації населенню зайнято понад 40 осіб з вадами розвитку. Діяльність Фундації – приклад того, як місцеві громади можуть використовувати власні ресурси (землі комунальної власності) для реалізації соціальних цілей місцевого розвитку.

[47] Fordhall Farm. URL: https://www.fordhallfarm.com

[48] Finca El Cabillón. URL: http://www.fundacionedes.org/centro-especial-empleo

3

РОЗВИТОК СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СПОЖИВАЧІВ І ВИРОБНИКІВ ПРОДОВОЛЬСТВА

3.1. Вітчизняна практика взаємодії виробників і споживачів

В Україні допоки що не розповсюджена договірна співпраця виробників та споживачів продовольчої продукції на кшталт класичних моделей солідарного сільського господарства. При цьому є приклади створення окремих груп виробників, які спільно пропонують свою продукцію споживачам. Також і споживачі об'єднуються для колективних закупівель, але лише готової продукції без передоплати та участі у виробництві, як це передбачено CSA.

Розвиток в Україні солідарного сільського господарства як моделі взаємовідносин, що тісно пов'язують виробників та споживачів у рамках продовольчої системи має свою специфіку. Це обумовлено як поселенською мережею і значною часткою сільського населення України, так і традиційно сформованою моделлю тісних родинних зв'язків (вставка 3.1.1).

Вставка 3.1.1

В Україні 30,1% населення проживають в сільській місцевості[49]. І майже всі сільські домогосподарства (98,2%) мають у користуванні земельні ділянки[50]. Три чверті цих домогосподарств користуються землею в обсягах понад 0,25 га[51]. Через обмежений доступ до фінансових, матеріально-технічних і часто трудових ресурсів лише чверть земельних угідь використовується з метою вирощування продукції для власних потреб і на продаж (решта здається в оренду). За умови виваженої державної підтримки (не лише фінансової, а й організаційної, технологічної тощо) частина цих домогосподарств разом із фермерськими господарствами потенційно зможуть стати постачальниками свіжої агропродукції та розвивати свій виробничий потенціал, користуючись перевагами (ССГ).

За оцінками експертів понад половина міського населення України – вихідці із села (через інтенсивні процеси урбанізації за останніх 50–60 років) і відповідно мають родичів в сільській місцевості. За даними 2016 р. 3,0 млн сільських домогосподарств допомагають родичам продуктами харчування. Водночас 5,5 млн міських домогосподарств отримують допомогу продовольством, у т.ч. і від родичів[52]. Підтримуючи сімейні стосунки містяни користуються прямими продовольчими ланцюгами та створюють передумови для розвитку ССГ.

Наразі діючою класичною моделлю солідарного сільського господарства (ССГ), в якій рівномірно розподіляються вигоди, ризики, спільно приймаються рішення щодо кількості, якості виробництва продовольства, застосовуваних технологій та принципів реалізації є родинна співпраця. Вирощуючи сільськогосподарську продукцію для власного споживання, селяни, як правило, дотримуються технологій та методів органічного землеробства, продукуючи якісні, екологічно чисті продукти харчування. Саме таким продовольством вони забезпечують дітей, онуків, інших родичів, які проживають у містах. Зазвичай в окремі періоди весняних посівів та збирання урожаю члени родини

[49] Чисельність наявного населення України. Стат. збірник. Київ, 2019. С. 5–6.
[50] Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 р. Стат. збірник. Київ, 2019. С. 47.
[51] Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році. Стат. бюл. / Держстат. Київ, 2017. С. 13.
[52] Доходи і витрати населення України у 2016 р. Стат. збірник К.: 2017.

долучаються до сільгоспробіт. Крім цього, містяни закуповують насінневий матеріал (на виставках, ярмарках у торговельних мережах), засоби захисту рослин тощо. В такій моделі продукти харчування не продаються, а надходять у власний прозорий бізнес-цикл, який організовується та фінансується учасниками. Горизонтальна взаємодія, що будується на родинних зв'язках та довірі, є однією з традиційних форм солідарного сільського господарства.

У світі, як зазначалось вище, солідарне сільське господарство розглядається як інноваційна стратегія для активного, відповідального сільського господарства, що позитивно впливає на сталий розвиток, при тому забезпечуючи підвищення добробуту виробників та поліпшення якості життя тих, хто споживає екологічно чисту місцеву агропродукцію.

Ключову роль у стимулюванні агроекологічного способу виробництва і споживання відіграють соціальні та інституційні новації. Прикладами інновацій, які допомагають зв'язати виробників зі споживачами, є системи колективних гарантій якості продукції, ринки місцевих виробників, маркування продукції із зазначенням її походження, ведення сільського господарства за підтримки місцевих громад та електронна торгівля. Ці інноваційні ринки допомагають задовольнити зростаючий попит споживачів на здорове харчування.

У класичному викладі ініціаторами створення ССГ можуть бути як виробники, так і споживачі продовольства.

І. Групи виробників. Навколо великих міст відбувається формування груп виробників агропродукції, які пропонують на продаж екологічно безпечну сільськогосподарську продукцію. Вони дотримуються певних принципів, які свідчать про їх готовність до створення партнерських відносин між виробниками та споживачами продовольства. Зокрема, виробники готові приймати споживачів на власних фермах, демонструвати їм виробничі процеси, на замовлення формувати продовольчі кошики та доставляти їх за попередньою домовленістю. Такі відносини базуються на довірі і, як правило, не потребують сертифікатів про якість продукції та не формалізовані договірними зобов'язаннями. Разом із цим не дотримується решта принципів CSA – попередня оплата, безпосередня участь споживачів у виробництві, розподіл ризиків (неврожай, нетоварний вид продукції тощо).

Однією з діючих сучасних моделей налагодження прямих зв'язків між виробниками продовольства та споживачами є інтернет-платформа «Folvarok» – продукти від українських фермерів[53]. Цей соціальний проєкт спрямований на підвищення рівня якості харчування населення і діє в межах Києва та Київської області з 2016 р. Для покупців створена можливість отримувати екологічні, чисті, вирощені природним способом продукти, а для фермерів – розширювати ринки збуту продукції та розвивати свої господарства.

Бренд «Folvarok» гарантує органічно вирощені продукти, які мають вищу ступінь якості та гарантії. Виробники не використовують пестициди, гербіциди, консерванти, антибіотики та будь-які інші стимулятори росту. Folvarok працює як інтернет-магазин, з асортиментом, необхідним людям для щоденного споживання. Товар не зберігається на складі. Після отримання замовлень покупців асортимент готується фермерами для кожного особисто, тому доставка відбувається за 2-4 дні. Тільки таким чином фермерські продукти можна гарантовано отримати свіжими і якісними.

Проєкт відповідально відноситься до вибору фермера-постачальника. Особисте знайомство, доступ на ферму, спільна оцінка сумлінності та ставлення до справи. Якість продукції визначається за сертифікатами та санітарними довідками відповідних служб. Усі документи оприлюднюються на окремих

[53] Діяльність Інтернет-платформи. URL: https://folvarok.com.ua/ru/

інтернет-сторінках фермерів.

Ціни на продукти, які продає Folvarok, вищі за звичайні ринкові ціни. Але відкриті технології виробництва тих чи інших продуктів, максимально прозоре ведення бізнесу створюють сприятливу атмосферу для людей, які свідомо підходять до свого харчування. Дотримання принципів Клієнтського контролю якості також сприяє постійному моніторингу якості продовольства та гарантує споживачам належний рівень якості товарів. Головним девізом співпраці є – «Чесний продукт – від чесного фермера – чесному покупцеві».

Створений інтернет-ресурс відкриває можливість людям, які турбуються про якість харчування, отримувати свіжі та безпечні продукти шляхом прямих поставок. Налагодження зв'язків, постійних контактів між фермерами та споживачами продовольства можуть стати підґрунтям для формування локальних агропродовольчих систем на принципах солідарної взаємодії.

Аналогічними прикладами інноваційних мереж взаємодії у сфері продовольчого забезпечення є міні-ферми, які добре відомі всім тим, хто цікавиться якістю споживаних ними продуктів. Плюсами невеликих ферм є те, що вони гарантують практично стовідсоткову екологічність, пропонують незвичайну продукцію, а також застосовують індивідуальний підхід як до продажу власних товарів, так і, власне, до ведення робіт.

На Харківщині з 2012 р. розвивається міні-ферма «Екобуряків»[54]. Власники – сім'я Буряківських – не прагнуть перетворити господарство на прибутковий бізнес, а залишаючись сімейною фермою, зберігають свою специфіку – особисте знайомство з клієнтами та гарантію якості продукції. «Ми реалізуємо молочну продукцію людям, які стежать за своїм здоров'ям. Ми знаємо, що це за люди, вони знають, хто ми, вони нам симпатизують. Це такий своєрідний сімейний дружній обмін». Основною продукцією є козине молоко, залишки переробляються на сири, які також мають попит. Буряківські вирощують та продають розсаду, ягоди та овочі. Оскільки городина та ягоди із саду вирощені в екологічно чистій місцевості, далеко від автомобільних доріг, промислових об'єктів і на органічних добривах, то вони користуються попитом у людей, які надають перевагу органічній їжі. Крім іншого Буряківські часто проводять екскурсії, долучаючи бажаючих до всіх без винятку етапів виробництва агропродовольства. Це також слугує вибудовуванню довірчих відносин, та стає підґрунтям формування нових моделей взаємодії.

На Дніпропетровщині в селі Маломихайлівка, рівновіддалено від Запоріжжя, Дніпра та Донецька, нарощує своє господарство сімейна ферма Карпусів[55]. Основним принципом її діяльності є повага та бережне ставлення до землі. Використовуючи переважно натуральні добрива, компост, а для захисту від шкідників – натуральні біопрепарати, застосовуючи ручну працю, фермерське господарство прагне, щоб споживачі завжди мали на столі смачну та здорову їжу. Вирощена агропродукція прямо з ферми надходить до сімей, офісів, ресторанів, екокрамничок Дніпра. Рекламують Карпусі власну рослинну продукцію (овочі, пряні трави, квіти та розсаду) як на ярмарках та інших місцевих торговельних майданчиках, так і в соціальній мережі (власна інтернет-сторінка, Фейсбук тощо). Завдяки коротким ланцюгам поставок продукція завжди свіжа, якісна та здорова.

Такі мініферми створені та працюють майже в кожному регіоні. Зазвичай вони використовують лише власні сили, ресурси та свій підприємницький потенціал. Не користуючись державною підтримкою,

[54] Від прагнення творчості до сімейної екоферми. URL: https://kurkul.com/istorii-uspihu/84-ya--kurkul-vid-pragnennya-tvorchosti-do-simeynoyi-ekofermi

[55] Ферма Карпусь. URL: https://www.karpus.com.ua/#our_family, https:/ /www.facebook.com/karpus.farm/

пільговими кредитами та іншими привілеями, розвивають власне господарство, зберігають місцеві традиції та ощадливо дбають про навколишнє середовище. Їхня продукція вже на сьогодні є здоровою альтернативою продовольству, що вирощено за новітніми інтенсивними технологіями та реалізується в торгівельних мережах.

II. Групи споживачів. Відповідно до класичного визначення солідарного сільського господарства, створення моделей економічної взаємодії може бути ініційовано не лише виробниками продовольства, а й споживачами. Такі моделі мають місце, коли група споживачів зобов'язується щорічно виплачувати фіксовану (зазвичай щомісяця) суму. Попереднє фінансування врожаю та всього необхідного для його виробництва зумовлює розподіл відповідальності та ризику, а також дозволяє виробнику провадити діяльність незалежно від ринкових обмежень та орієнтуватись на потреби споживачів.

Залучення окремих споживачів чи їх об'єднань у систему ССГ передбачає вибудовування нової поведінкової стратегії, основою якої є усвідомлення, що споживач – це не сторонній спостерігач і не об'єкт. Він творець, засновник, активний суб'єкт нових відносин. Формуючи свої запити та вподобання до якості і безпечності продуктів харчування, споживач розділяє відповідальність із фермером за умови та технології виробництва продовольства. Споживачі опікуються тим, як попит сприяє соціальному співіснуванню, збереженню природи та різноманітності видів, усвідомлюють наслідки, які впливатимуть на навколишнє середовище та відчуватимуть прийдешні покоління.

Частина населення, яка відповідально ставиться до власного здоров'я та прагне підвищити якість споживання, формує нову поведінкову стратегію щодо харчування. Ті, хто зацікавлені споживати здорову і безпечну їжу, готові робити для цього нові кроки. В першу чергу – це відмова (обмеження) від продовольства, що реалізується через великі торгові мережі. По-друге, керуючись особистісними зв'язками, що ґрунтуються на довірі, споживачі самостійно шукатимуть фермерів та налагоджуватимуть прямі зв'язки. По-третє, вони готові платити більшу ціну за якісне продовольство. Насамкінець, споживачі готові об'єднуватися у групи, як для формування більших партій однотипної продукції, так і для зменшення трансакційних витрат (на доставку продукції, її пакування тощо).

Поки що трудова участь та передоплата за майбутній урожай не поширені серед названих груп споживачів. Основою існуючих моделей є об'єднання заради купівлі якісного екологічно чистого (органічного) продовольства. Через те, що основою нової поведінкової стратегії є довіра, постачальниками стають знайомі фермери або власники особистих селянських господарств, з якими існують усні домовленості на купівлю певних груп товарів. Наприклад, лікарі одного з Житомирських закладів охорони здоров'я домовились з селянами наближеного до міста села про поставку молочної продукції – молока, сметани, сиру тощо. Щотижня представник виробників привозить у лікарню партію товару. Якість підтверджена лише споживчими характеристиками та гарантіями фермерів, але за весь термін взаємодії жоден зі споживачів ще не відмовився від запропонованої продукції. Ця ж група лікарів в іншому селі купує свинину. В цьому випадку вони по черзі самостійно забирають продукцію у виробника. Така взаємодія триває понад декілька років, задовольняючи як виробників, так і споживачів.

Іншою показовою моделлю є об'єднання споживачів, які проживають в одному багатоквартирному будинку м. Києва. Один із мешканців ініціював продаж фермерської продукції безпосередньо від виробника для зацікавлених сусідів. Через організовану у мережі Viber групу членів ОСББ поширюється інформація про продовольчу продукцію, що може бути поставлена за прямими зв'язками фермер – споживач. За умови

формування мінімальної партії один із мешканців будинку (по черзі) самостійно доставляє замовлену продукцію для всіх. Якість продовольства гарантується особистісними (довірчими) відносинами і не підтверджується сертифікатами, що значно впливає на собівартість і, відповідно, ціну реалізації. Для споживачів перевагами такої співпраці є якість, свіжість, органічність продовольства за помірну ціну. Для фермера – додатковий ринок збуту, спрощена форма реалізації (самовивіз споживачем). При цьому кожен охочий може побачити, як вирощується продукція, в яких умовах, якими засобами захисту користується фермер тощо. Але навіть за таких, уже налагоджених неодноразових зв'язків, передоплата для виконання замовлення не застосовується.

У вітчизняній практиці також були приклади забезпечення якісним здоровим харчуванням груп споживачів шляхом формування солідарної взаємодії на базі великих підприємств (вставка 3.1.2).

Вставка 3.1.2

Прикладом взаємодії щодо забезпечення населення якісним продовольством є підсобні господарства, які за радянських часів створювалися на багатьох промислових підприємствах. Метою їх діяльності було забезпечення працівників підприємств свіжими овочами та певними видами тваринницької продукції. Ці підсобні господарства перебували на балансі підприємств, і витрати на виробництво, як і результати діяльності, обліковувались у загальновиробничих показниках. За формальними ознаками підсобні господарства підприємств можна віднести до ССГ. Фінансові ризики розподілялись між усіма членами колективу підприємства (зменшення прибутковості через низьку рентабельність або неврожай тощо), виробництво здійснювалось за агроекологічними технологіями та територіально було наближене до споживача, поставки відбувалися у короткі терміни, що гарантувало свіжість продовольства. На сьогоднішній день прикладів такої непрофільної діяльності підприємств практично не існує через її низьку економічну ефективність. Сучасні підприємства орієнтуються виключно на досягнення економічних результатів і відповідно скорочують соціальні проєкти, в т.ч. і з виробництва сільськогосподарської продукції.

Враховуючи, що великі підприємства як правило розміщені в містах та основний контингент працівників доволі однорідний за майновим та соціально-економічним статусом, ці колективи потенційно можуть стати групами споживачів агропродукції та ініціювати створення мереж за принципом моделі солідарного сільського господарства.

У перспективі шляхом поширення інформації щодо переваг CSA на базі самостійно створених груп споживачів потенційно можуть бути побудовані локальні моделі ССГ. Зважаючи на зацікавленість як фермерів, так і споживачів, прямі зв'язки можуть бути підкріплені і фінансовими, і трудовими зобов'язаннями, що лише підвищить ефективність та додатково стимулюватиме розвиток співпраці.

Підвищення якості життя населення України саме через споживання безпечного продовольства та якісних послуг закладено в Програмі дій уряду 2019, яка визначає цілі та пріоритети діяльності в середньостроковій перспективі. Досягнення Цілі 7.5 «Українські споживачі отримують безпечні товари та послуги» передбачено шляхом захисту прав споживачів та мінімізації ризиків отримання шкоди здоров'ю громадян від споживання небезпечних товарів та послуг, що дасть можливість покращити добробут та якість життя українців, а також сприятиме підвищенню рівня довіри споживачів і позитивно впливатиме на розвиток бізнесу[56]. Передбачені заходи включають головним чином перезавантаження державної політики у сфері захисту прав споживачів та створення дієвої системи контролю за безпечністю продуктів харчування. Доповнення такої системи моделями солідарного сільського господарства сприятиме як покращенню продовольчих вподобань населення та споживання свіжої якісної продукції, так і підтримуватиме розвиток малого фермерства в Україні.

[56] Програма діяльності Уряду. / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: https://program.kmu.gov.ua/meta/ukrainski-spozivaci-otrimuut-bezpecni-tovari-ta-poslugi

3.2. Формування локальних агропродовольчих систем на основі соціальної взаємодії*

Як зазначалося, солідарне сільське господарство – це модель співпраці малих виробників сільськогосподарської (продовольчої) продукції та її споживачів, яка ґрунтується на безпосередньому контакті та взаємній підтримці обох сторін. Така співпраця передбачає солідарне інвестування в діяльність і розвиток локальних, передусім сімейних, господарств і водночас відкриває споживачам можливість отримання свіжого, здорового продовольства за доступною ціною. Як наслідок, формуються локальні форми ССГ чи навіть локальні агропродовольчі системи, в яких реалізуються взаємопов'язані інтереси виробників і споживачів сільськогосподарської продукції, а також відтворюються окремі суспільні блага – підтримуються малі (сімейні) форми господарювання на землі, зберігаються натуральні способи вирощування рослин і догляду за тваринами, довкілля, біорізноманіття тощо. Тобто зі створенням локальних моделей ССГ закладаються основи нової якості життя, що формується спільними зусиллями та інвестиціями при взаємній відповідальності за цей процес і виробників продовольства і його споживачів. При цьому створюються нові форми соціальної взаємодії та комунікацій у продовольчому забезпеченні, які є результатом творчих ініціатив людських спільнот.

Щодо локальних форм ССГ, то, як свідчить світова практика, вони можуть створюватися з ініціативи як виробників, так і споживачів продовольства. Виробники – фермери або їх групи – ініціюють організацію локальних моделей ССГ з метою створення гарантованого джерела збуту своєї продукції, збільшення обсягів та розширення її асортименту. Споживачі – групи зацікавлених осіб, зорганізовані на основі товариських зв'язків, спільного місця роботи, сусідства, спільних інтересів тощо, – ініціюють створення локальних моделей ССГ з метою надійного і регулярного отримання якісної продукції та підшуковують з цією метою потрібного їм виробника, групу виробників або створюють власне господарство. Стартовий період включає такі дії.

1. Обговорення ідеї та окреслення кола потенційних учасників локальних моделей ССГ. Ініціатори, в загальних рисах ознайомлені з принципами солідарного сільського господарства, обговорюють ідею спочатку у вузькому колі найбільш знайомих осіб, приймають принципове рішення про організацію локальної моделі ССГ, встановлюють контакт із потенційним партнером (виробник сільськогосподарської продукції – із споживачами, споживачі – з виробниками) і заручаються підтримкою ширшого кола потенційних учасників.

2. Створення робочої групи. Робоча група складається з виробника сільськогосподарської продукції і декількох активістів з числа споживачів. Вона опрацьовує принципові питання організації і діяльності локальної моделі ССГ: залучення членів, асортимент і обсяги поставки (і, відповідно, виробництва) продукції, вимоги до умов виробництва, які можуть впливати на якість продукції; фінансову, трудову та іншу участь споживачів у діяльності ССГ; умови (форму, сторони, спосіб) поставки продукції, принцип і форми розрахунків тощо. Надалі робоча група виконує усі завдання щодо діяльності локальної моделі ССГ, окрім питань, які належать до компетенції виробника сільськогосподарської продукції та загальних зборів локальної моделі ССГ.

3.2.1. Функції виробника сільськогосподарської продукції в локальних моделях ССГ

Солідарне сільське господарство позиціонується як один із засобів збереження дрібних виробників сільськогосподарської продукції, сімейного фермерства. В Україні це сімейні фермерські та

* При підготовці цього розділу використані матеріали: Rolnictwo Wspierane przez Społeczność: partnerstwo między rolnikami a konsumentami. Praktyczny przewodnik Є Instytut globalnej odpowiedzialności. Warszawa, 2014. URL: https://igo.org.pl/wp-content/uploads/2014/04/PrzewodnikRWS-NET.pdf

особисті селянські господарства (ОСГ): саме вони мають бути учасниками локальних моделей ССГ. Більше того, участь у локальному агропродовольчому співтоваристві може спонукати ОСГ до набуття статусу сімейного фермерського господарства. В подальшому викладі поняття «фермер» вживатиметься як синонім до поняття «виробник сільськогосподарської продукції» у локальній моделі ССГ.

Участь у локальних моделях ССГ надає фермерові вигоди, проте й покладає додаткові обов'язки. Серед них, зокрема, такі, як:

- потреба в ретельному плануванні виробництва та урізноманітненні видів продукції, що виробляється;
- необхідність залучення й утримання у сфері спільних зі споживачами інтересів достатньої кількості осіб, готових до співпраці;
- регулярне і прозоре інформування споживачів про хід виробництва (вирощування) і постачання продукції;
- організація поїздок членів співтовариства, які виявляють бажання допомогти у виробництві продукції і веденні господарства;
- проведення підсумкових зборів у кінці сезону: звітування й обговорення результатів співпраці.

Планування діяльності: загальні підходи. Як член робочої групи локальної моделі ССГ фермер бере участь в узгодженні асортименту та обсягу продукції, яку необхідно буде поставити споживачам. При цьому він відштовхується від наявної у його розпорядженні земельної площі, поголів'я худоби і птиці, людського капіталу (працівників, їхньої кваліфікації, умінь тощо), матеріально-технічної бази, власного досвіду тощо. Якщо споживачі – члени локальних моделей ССГ – потребують широкого асортименту продуктів харчування (овочів, фруктів, молочних, м'ясних продуктів), доцільно залучити інших виробників із тим, щоб кожний виробник міг зосередитись на поставках саме того виду продукції, для виробництва якої у нього є найкращі можливості. Відразу необхідно узгодити форму, терміни і спосіб поставки. Найпоширенішою є форма – продовольчі кошики для кожного споживача, укомплектовані різними видами продукції; термін – один раз на тиждень у домовлений день і час. Що ж стосується способу поставки, то його визначають з урахуванням місць розташування фермера і споживачів, наявності транспортного засобу для поставки, бажання споживачів відвідувати місця виробництва та інших обставин.

Планування виробництва. Досвід свідчить, що споживачі надають перевагу традиційній та знайомій їжі, тому фермер повинен орієнтуватися саме на виробництво необхідної для цього продукції. Водночас більшість споживачів не налаштована щотижня купувати продукти у великих обсягах, їх більше цікавить різноманітність, аніж кількість. Особливі вимоги висуваються до безпечності, чистоти та якості продукції.

Оскільки найпоширенішою сферою співпраці виробників і споживачів є овочівництво, більшість порад фермерам стосуються саме цієї сфери. Зазначається, що обсяги виробництва кожного виду овочевих культур мають бути такими, щоб при комплектуванні споживчих кошиків їх вистачало усім споживачам. У кошику має бути набір овочів у кількості, достатній для домогосподарства на тиждень. Час посіву, період вирощування і набір рослин необхідно спланувати так, щоб щотижня у споживчих кошиках з'являлись у широкому асортименті 6–7 видів овочів – листові, коренеплідні, з родини гарбузових (огірки, кабачки тощо), перець, помідори і т.ін. Задоволення такої потреби вимагає посіву приблизно 20 різних овочевих культур, у т.ч. декількох сортів однієї культури (наприклад, салату, капусти, помідорів тощо).

Після закінчення вегетаційного періоду споживачам можна запропонувати перероблену овочеву продукцію: квашену, солену, консервовану, сушену. Асортимент і обсяги заготівлі та поставки такої продукції визначаються на основі заявок (результатів опитування) споживачів. Фермер має

передбачити площі посіву відповідних культур, за потребі залучити додаткових працівників для переробки сировини. Під час процесу переробки мають дотримуватися відповідні санітарні норми.

Практика підтверджує, що добре продуманий план вирощування культур є запорукою успішної співпраці фермера зі споживачами. Окрім професійної освіти, успішні фермери ведуть спостереження і записи про особливості вирощування різних культур на своїх земельних ділянках, слідкують за новинками селекції й агротехніки, користуються послугами дорадницьких організацій і, звичайно, враховують реакцію, зауваження та побажання споживачів.

Фінансування. Фінансові відносини в локальних агропродовольчих співтовариствах будуються на засадах прозорості та справедливого оцінювання вартості вироблюваної продукції. Для споживачів головним критерієм є не як найнижча ціна отримуваного продовольства (зазвичай вона наближена до ціни на місцевих продовольчих ринках), а його якість, регулярність і надійність постачання. Головна ж мета фермера – забезпечення стабільного функціонування і розвиток господарства, а не максимізація вигоди в короткостроковому періоді. Дохід, який отримує фермер, має покривати його витрати на виробництво і реалізацію продукції та забезпечувати гідну винагороду за працю.

На основі виробничого плану фермер формує кошторис, складовими якого є: вартість витратних матеріалів (насіння, посадкового матеріалу, добрив, пального, електроенергії тощо); вартість платних виробничих послуг; витрати на оплату праці; амортизація; консультаційні послуги; накладні та інші витрати (податки, внески на соціальне страхування і т.ін.). Шляхом поділу загальної суми витрат на кількість споживачів – наявних та/або потенційних членів локальної моделі ССГ – визначається розмір річного внеску споживача у фінансування діяльності локального агропродовольчого співтовариства. Кошторис розглядає та узгоджує або (коригує) робоча група локальної моделі ССГ.

Розмір внеску споживачів у фінансування діяльності локальних моделей ССГ повинен бути визначений до початку сезону виробництва і зафіксований в угоді про співпрацю. Важливо у процес обрахунку цього внеску (визначення цін на продукти) залучити споживачів, щоб вони розуміли, з чого він складається. Хоча значна частина споживачів, можливо, хотіла би, щоб ціни були нижчими, люди повинні розуміти, що не можна вимагати фінансової дестабілізації фермерського господарства. Адже воно мусить покривати свої виробничі та операційні витрати та ще й створити певний резерв, необхідний для тривалого функціонування локальної моделі ССГ.

Внески можуть сплачуватись готівкою або шляхом банківського переказу. Терміни сплати та розподіл внесків на частини обумовлюється в угоді. Споживачі можуть сплатити внесок повністю на початку сезону після укладення (підписання) угоди. Така форма оплати забезпечує достатній розмір коштів, необхідних для того, щоб розпочати виробничий сезон. Разом із тим внесок може бути розділений на частини і сплачуватись поквартально, помісячно і навіть потижнево. Поділ внеску на частини свідчить про недостатній рівень довіри споживачів до фермера: найнижчою вона є при щотижневій оплаті, тобто коли набуває форми простого розрахунку за отриману продукцію. При цьому найнижчою є і фінансова стабільність фермерського господарства.

Постачання та організація отримання продуктів. Існують різні варіанти передачі фермером продукції споживачам. Найпоширеніші з них такі.

1. Індивідуальні кошики для споживачів укомплектовуються у фермерському господарстві та доставляються до місця їх передачі (торговельної точки). Кожен з учасників локальної моделі ССГ отримує стандартний кошик з уже зваженою продукцією. У цьому випадку члени чи залучені

працівники фермерського господарства витрачають багато часу на формування кошиків.

2. Представники фермерського господарства доставляють продукцію до місця її передачі споживачам, де і формуються індивідуальні кошики. Під наглядом (і – як варіант – за участі) представників споживачів продукція зважується та розподіляється.

3. Представники фермерського господарства доставляють всю продукцію до місця її передачі споживачам, де споживачі самостійно відбирають і зважують її для свого кошика.

4. Споживачі особисто забирають продукцію у фермерському господарстві або їхні представники організовують доставку продукції до місця отримання споживачами.

Локальна модель ССГ може обрати один з існуючих варіантів або вибудувати власну форму передачі фермерам продукції споживачам. Важливо, щоб місце передачі було найбільш прийнятним для споживачів і забезпечувало фермеру безперешкодний під'їзд до нього. Йдеться також про таку організацію і координацію процесу отримання продукції, за якої до цього процесу була би залучена якомога більша кількість споживачів.

При плануванні процесу передачі фермером продукції споживачам необхідно, з огляду на конкретні умови функціонування локальної моделі ССГ, вирішити такі питання:

– хто відповідає за організацію цього процесу, чи потрібен для цього координатор;

– скільки осіб потрібно буде для виконання всіх робіт, пов'язаних із передачею продукції;

– яка сфера обов'язків (які функції) координатора;

– як визначається відповідальний за координацію кожної поставки продукції.

Доцільно на початку сезону продумати графік роботи координаторів поставок. Тоді ці особи несуть відповідальність за контакт з фермером упродовж тижня перед поставкою продукції та – водночас – за організацію доставки.

Спілкування (комунікація) фермера і споживачів продовольства у процесі функціонування ССГ. Прозора комунікація необхідна для того, щоб локальне агропродовольче співтовариство функціонувало стабільно, на ній базується довіра і партнерство, зв'язок між членами локальних моделей ССГ. Водночас комунікація не має бути стихійною, інакше все може закінчитися одностороннім висуванням претензій або нагромадженням непотрібних непорозумінь. Цьому може допомогти організація зустрічей, розмов, дискусій, участі споживачів у виконанні певних робіт у господарстві. Чим більше осіб удасться залучити до таких заходів, тим більша їхня кількість ідентифікуватиме себе з діяльністю локальної моделі ССГ і буде готовою взяти за неї відповідальність.

Фермери повинні інформувати споживачів про те, як відбувається збирання урожаю, що найближчим часом потрапить до їхніх споживчих кошиків, які проблеми доводиться долати. Слід бути готовим до того, що упродовж виробничого сезону у споживачів з'являтимуться претензії, прояви невдоволення, розчарування, а також побажання, які не можуть бути виконані. Доцільно домовитись, щоб усе це було спочатку узагальнено у середовищі самих споживачів доведено до фермера. Водночас необхідно, щоб кожний член ССГ мав можливість поділитися своїми зауваженнями (наприклад, через скриньку для зауважень і побажань) – не обов'язково негайно і з усіма членами локальної моделі ССГ, це можна зробити у кінці сезону.

Після закінчення сезону варто організувати підсумовуючу зустріч, де обговорити результати спільних зусиль: що вдалося; що пішло не так, як хотілося б; якими будуть наступні кроки.

Успіх локальних моделей ССГ залежить від збереження чисельності наявних та постійного залучення нових членів. Тому важливо підтримувати безперервний зв'язок зі споживачами (дійсними і потенційними членами ССГ) не лише під час

вирощування сільськогосподарських культур, а й у міжсезоння, проводити інформаційні та рекламні заходи. Фермеру слід пам'ятати, що інформація про локальні моделі ССГ, схвальні відгуки її членів про умови вирощування і поставки продукції, її якість, ціну тощо значною мірою поширюється через «сарафанне радіо». Отже, найкращою рекламою моделі ССГ є її позитивні досягнення. Залученню нових членів сприятиме проведення днів відчинених дверей, польових днів, презентацій.

За можливості доцільно випустити брошуру, буклет чи листівку, де розкрити принципи солідарного сільського господарства, його цілі, переваги, досвід функціонування у світі, а також діяльність конкретної локальної моделі ССГ (яка продукція вирощується, умови її доставки споживачам, вартість членства тощо).

3.2.2. Функції груп споживачів

Участь споживачів продовольства у локальному ССГ також надає їм вигоди і накладає певні зобов'язання. Вигоди висвітлені у підрозділі 2.1. Що ж стосується зобов'язань, то у добре згуртованих ССГ вони такі.

- Попередня оплата вартості продукції (часткова або повна).
- Регулярне відвідування місць отримання продукції.
- У випадку низького врожаю – згода на отримання меншої частки без повернення плати.
- Кількаразова участь у формуванні продовольчих кошиків упродовж сезону і, за бажання, – у виконанні польових чи інших робіт у фермерському господарстві.
- Готовність дегустувати нові види чи сорти овочів разом із них страв у домашніх умовах.

Пошук виробника сільськогосподарської продукції

Якщо ініціатором створення локальної моделі ССГ є група споживачів, першим завданням, яке їй доведеться вирішувати, стане пошук прийнятного партнера – виробника сільськогосподарської продукції. Для цього зазвичай рекомендують:

- звернутися за допомогою чи порадою до існуючих фермерських організацій (місцевого осередку Асоціації фермерів та приватних землевласників України, обслуговуючого кооперативу тощо) або дорадчих служб;
- спілкуватися з селянами, які вже здійснюють регулярні продажі продукції на ринку, особливо з тими, які мають постійних покупців;
- При виявленні заінтересованого фермера чи власника особистого селянського господарства, які виробляють (або могли би виробляти) потрібну споживачам продукцію, пояснити йому можливості і переваги співпраці у межах локальних моделей ССГ;
- якщо групі споживачів відомі приклади діючих локальних ССГ, організувати зустріч потенційного партнера – виробника сільськогосподарської продукції з відповідним виробником у діючому ССГ: це допоможе краще зрозуміти модель співпраці;
- у випадках, коли одне господарство не в змозі задовольнити потребу споживачів у різноманітній продукції, доцільно налагодити співпрацю з декількома господарствами, що спеціалізуються на вирощуванні певних культур чи утримують певні види сільськогосподарських тварин.

Участь споживачів у діяльності виробників сільськогосподарської продукції (фермерських господарств). Особливістю локальних моделей ССГ є те, що в цих формуваннях споживачі продовольства не залишаються пасивними покупцями продукції, а безпосередньо долучаються до процесу її виробництва. Це відбувається уже на початковому етапі співпраці в межах ССГ, коли формується запит на асортимент і кількість продовольства, потрібного споживачам, узгодження його з виробником, а також визначення термінів і місця постачання. Залученість до діяльності виробника продовжується при обумовленні фінансових відносин, коли фермер обґрунтовує для партнерів по ССГ витрати на виробництво та постачання продукції і вони спільно визначають розмір

річного внеску членів ССГ. І, нарешті, залученість споживачів до діяльності виробника посилюється у процесі вирощування рослин і збирання урожаю та постачання продукції, коли, отримуючи її у міру дозрівання, споживачі оцінюють її вигляд, смакові якості, вплив на здоров'я; особливо ж – коли самі беруть участь у виконанні окремих польових робіт, збиранні, сортуванні продукції та формуванні продуктових кошиків. Участь у зазначених процесах упродовж декількох сезонів діяльності ССГ перетворює споживачів на реальних співучасників розвитку солідарного сільського господарства.

Учать у фінансуванні. Як зазначалося, розмір членського внеску (передоплати за отримання своєї частки продукції) та терміни його сплати у локальних моделях ССГ визначаються на початку сезону на основі поданого фермером кошторису. Бажано, щоб до цього процесу було залучено якомога більше споживачів – членів ССГ.

Оскільки розмір внеску визначається шляхом поділу загальної суми коштів, необхідних для функціонування і розвитку фермерського господарства в частині діяльності локальних моделей ССГ, на кількість споживачів, розмір внеску одного споживача може зменшуватися завдяки збільшенню кількості членів ССГ.

В окремих співтовариствах диференціюють суму членського внеску залежно від розміру визначеного набору продукції у продуктовому кошику: встановлюють менший внесок за «малий» продуктовий кошик (для 1–2 осіб) і більший внесок – за «великий» кошик (для сім'ї із трьох і більше осіб). Практикуються добровільні внески на удосконалення чи розвиток фермерського господарства (наприклад, придбання нового обладнання). Деякі локальні ССГ надають малозабезпеченим учасникам скидки. У вартість внеску може бути зарахована трудова участь члена ССГ у виробництві чи реалізації продукції.

Участь в організації постачання продукції.

Споживачам належить визначальна роль в організації процесу передачі – приймання продукції: визначенні періодичності та виборі місця поставок, організації процедури передачі – приймання, координації дій з виробником тощо.

Потрібно вирішити, де дислокуватиметься місце передачі – приймання. Якщо не на території виробника (фермера), то воно має відповідати таким вимогам:

- розташовуватись найближче до максимальної кількості споживачів;
- забезпечувати вільний під'їзд і паркування транспортного засобу виробника;
- не містити істотних перешкод для розвантажування продукції;
- мати можливість освітлення, а також обігріву у холодні періоди року.

Важливим також є питання плати за місце передачі – приймання продукції, оскільки це впливатиме на величину членського внеску споживачів. Тому в теплий період року можна влаштовувати передачу продукції на відкритому просторі (на свіжому повітрі), але у ранньовесняний та осінній періоди для цього буде потрібне приміщення. Прийнятними варіантами можуть стати: гараж у будинку члена ССГ; господарське приміщення «дружнього» (використовуваного частиною членів ССГ) закладу торгівлі, ресторанного господарства тощо; логістичний об'єкт комунальної власності територіальної громади і т.ін.

Потребує уваги й таке: які є плюси та мінуси організації процесу передачі – приймання продукції у вихідні (субота, неділя) та в робочі дні; чи має це відбуватися в один і той самий час (наприклад, увечері), чи може фермер привезти продукцію упродовж робочого дня, а споживачі – забрати її увечері; який проміжок часу достатній для отримання продукції – 30 хв, година чи цілий день і т.ін.

Як зазначалося вище, на початку сезону при узгодженні порядку передачі – приймання продукції може бути вирішено, що кожну таку передачу – приймання координуватиме уповноважена

споживачами особа (координатор). Графік чергування координаторів варто складати заздалегідь, наприклад на місяць. Упродовж тижня перед черговою поставкою продукції координатор повинен скласти список отримувачів продовольства, зв'язатися з фермером і уточнити з ним асортимент та вагу продукції. Якщо продовольчі кошики формує фермер, – написати повідомлення про його вміст (перелік і вагу кожного виду продукції) і разом із списком отримувачів вивісити на видному місці у пункті передачі – приймання продукції.

Якщо продовольчі кошики із привезеної продукції формують самі споживачі, має бути вивішено повідомлення про кількість і вагу всієї продукції та її частини для кожного споживача. Пункт приймання – передачі продукції у такому випадку повинен бути обладнаний вагами, столами для упаковки і пакувальними матеріалами.

Якщо після закінчення відбору продукції частина її залишиться, координатор повинен розпорядитись, що з нею робити (це питання доцільно насамперед узгодити з фермером).

Координатор має бути готовий і до вирішення нестандартних питань: надати допомогу в отриманні продукції споживачам, які прибули за нею вперше, або прибули за дорученням споживача; розпорядитися конкретною «порцією» продукції, що входить до продуктового кошика, проте споживач не хоче її брати (можна запропонувати її іншим споживачам) тощо.

3.3. Першочергові кроки державної підтримки розвитку локальних суверенних продовольчих систем

Рух за здоровий спосіб життя набуває у світі дедалі більшої актуальності. Споживання здорової їжі стало необхідною умовою цього руху. В Україні також відмічено поширення глобальних тенденцій: зокрема, 70% українців наголошують, що «…особисте здоров'я та турбота про нього стає все більш важливим купівельним фактором»[57], а 73% готові більше платити за натуральний продукт[58]. В останні декілька десятиліть масового поширення набувають альтернативні традиційним споживчим вподобанням системи харчування. Споживачі самі активно долучаються до розбудови моделей взаємодії з виробниками з метою контролю якості продукції, способів виробництва тощо. Однією з таких альтернативних моделей взаємодії між споживачами і виробниками агропродовольства є солідарне сільське господарство (ССГ). Як уже зазначалося раніше, ця модель має понад сорокарічну історію, поширилася з Японії, набула активного розвитку в США та окремих країнах ЄС.

На міжнародній арені рух на підтримку ССГ у 2004 році було формалізовано шляхом утворення Міжнародної мережі ССГ (URGENCI – International network for community supported agriculture), яка об'єднала зусилля канадських, японських та європейських національних мереж. Відтоді проведено ще п'ять міжнародних симпозіумів на підтримку руху за ССГ. В останні декілька років рух на підтримку ССГ активно поширюється Центральною та Східною Європою.

За даними європейського перепису населення (2015 р.), у 22 країнах Європи налічується від 600 тис. до 1 млн осіб, які залучені до ССГ[59]. З 2012 року було проведено три зібрання європейських представників ССГ, які у 2014 році оголосили про необхідність розроблення Декларації на підтримку ССГ («*Declaration of the common values and principles of the European solidarity-based production and distribution systems»)*[60].У 2016 році під час третього європейського зібрання в Чехії було прийнято текст Декларації.

Україна як європейська країна, що дотримується демократичних принципів розвитку суспільства, також

[57] Ковальчук С., Забурмеха Є. Маркетингові цифрові технології у дослідженні споживачів органічної продукції. *Marketing and Digital Technologies.* 2017. Vol. 1, No 1. P. 34–51.
[58] Здорова їжа: натуральність продуктів харчування стала трендом. URL: https://rau.ua/novyni/health-food/
[59] The European Declaration on CSA: Guidelines for the Future / URGENCI. URL: http://urgenci.net/long-live-the-european-declaration-on-csa/
[60] Towards a European Declaration on CSA / URGENCI. URL: http://urgenci.net/the-common-ground-for-csa-in-europe-project/towards-a-european-declaration-on-csa/

має право на самовизначення щодо розвитку ССГ. Для цього суспільство має бути ознайомлено із сутністю та принципами ССГ та окремими моделями його розвитку в різних країнах, де воно набуло поширення. Проте це вимагає певних заходів на національному й локальному рівнях, об'єднаних в одну програму, що має координуватися державними органами, відповідальними за розроблення національної політики у сфері охорони здоров'я, якості харчування населення та сільськогосподарського виробництва, що обумовлено цілями та напрямами діяльності такої програми. Держава в особі зазначених відомств повинна стати ініціатором запуску національної програми, враховуючи вигоди для національної продовольчої безпеки, дотримання засад сталого розвитку тощо.

На першому етапі цієї програми необхідно ініціювати розроблення ***методичного інструментарію***, на основі якого реалізовуватимуться наступні етапи програми. Це має створити основи для проведення:

1) інформаційно-просвітницької кампанії;

2) тренінг-курсів для тренерів/координаторів;

3) навчально-прикладних семінарів для потенційних учасників ССГ.

Для цілей проведення інформаційно-просвітницької кампанії має бути розроблено відповідний методичний інструмент, зокрема, це може бути короткий ***інформаційний проспект*** (в паперовій і електронній формах), де буде представлено загальну інформацію щодо:

- передумов та історії виникнення ССГ;
- сутності поняття ССГ та його принципів;
- відмінності ССГ від традиційних капіталістичних моделей та його переваги за групами учасників (виробники та споживачі);
- типів ССГ;
- особливостей започаткування ССГ та взаємовідносин між учасниками та
- наведено приклади діяльності різних типів ССГ у країнах світу.

Наступним елементом робіт із розроблення методичного інструментарію є підготовка набору засобів для навчання тренерів/координаторів. При цьому майбутні тренери/координатори мають бути "озброєні" довідковим матеріалом для поширення знань про ССГ та їх практичного впровадження, тому має бути розроблено відповідний набір методичних матеріалів:

- ***буклет про ССГ*** (для поширення серед слухачів – потенційних учасників ССГ);
- ***інструкцію для тренера*** щодо організації та проведення навчання;
- тематичні презентації, відеоуроки та ін.

Зокрема, такий набір методичних інструментів пропонує URGENCI для координаторів/тренерів ССГ у Східній та Центральній Європі.

На відміну від інформаційного проспекту ***буклет*** містить необхідний набір інформації стосовно ключових аспектів розвитку ССГ, а саме: базові положення, типи, особливості, переваги й ризики ССГ; про започаткування та діяльність ССГ; розбудову спільнот ССГ; case-studies розвитку ССГ в інших країнах. Таким чином, інформація, представлена в буклеті, має не лише інформативний, а й практичний характер, що дає потенційним бенефіціарам змогу скласти більш повну картину та розуміти послідовність дій у розвитку ССГ.

Інструкція для тренера щодо організації ССГ повинна містити детальну інформацію для координаторів та тренерів для роботи із зацікавленими особами у розвитку ССГ. Ця інструкція має містити принаймні чотири навчальні модулі/блоки тренінгів, які частково корелюють зі змістом раніше описаного буклету, а саме:

I. Сутність та специфіка ССГ.

II. Започаткування ССГ.

III. Розбудова спільнот ССГ.

IV. Практичні кроки до запровадження ССГ.

Інструкція – це матриця активностей та результатів, які описують процес навчання та тренінгу. За кожним із блоків тренінгів визначаються ключові питання, які мають бути розглянуті під час заходу за встановленою загальною схемою побудови інструкції – так звані структурні елементи. Зокрема, в табл.. 3.3.1 представлено ключові питання для розгляду під час тренінгу за навчальним модулем 1, а в табл.. 3.3.2 – приклад опису перших двох питань цього модуля.

Таблиця 3.3.1

Матриця активностей та результатів за навчальним модулем І

Структурні елементи інструкції	Ключові питання тренінгу				
	Поняття ССГ	Принципи ССГ	Учасники ССГ	SWOT-аналіз ССГ	Типи ССГ
Ціль та навички					
Зміст та сутність					
Опис методу					
Інструменти					
Тривалість					
Джерела інформації					

Джерело: узагальнено на основі[61]

Для реалізації **першого етапу програми** (розроблення методичного інструментарію) доцільно вибрати виконавця, обізнаного з проблемами розвитку малих форм господарювання в Україні, аспектами сільського розвитку та досвідом розроблення навчально-методичних курсів та матеріалів. Крім того, доцільно заручитися підтримкою членів URGENCI з країн-сусідів (Польщі, Словаччини, Румунії), що сприятиме залученню експертів та тренерів для підготовки методичного інструментарію.

Таблиця 3.3.2

Приклад опису активностей та результатів за модулем І

Елементи	Приклади опису
1.1. Поняття ССГ	
Ціль та навички	Учасники ознайомлені з поняттям ССГ та можуть його відрізнити від інших форм прямих поставок, а також охарактеризувати особливості
Зміст та сутність	Визначення ССГ, порівняльна характеристика з іншими формами постачання агропродовольчої продукції від виробника до споживача
Опис методу	Опис та обговорення
Інструменти	Проєктор, фліпчарт, маркери
Тривалість	10 хв.
Джерела інформації	Буклет про ССГ; інструкція для тренерів / координаторів щодо організації ССГ; публікації, доступні з вебресурсу URGENCI, література, доступна онлайн
1.2. Принципи ССГ	
Ціль та навички	Вміння відрізняти традиційне й органічне с/г, що є важливим для ССГ, усвідомлення принципів ССГ
Зміст та сутність	Ключові принципи ССГ: партнерство, солідарна відповідальність, локальне розташування, прямий зв'язок
Опис методу	Порівняння, опис, критичне спів зіставлення
Інструменти	Проєктор, фліпчарт, маркери
Тривалість	15 хв.
Джерела інформації	Буклет про ССГ; інструкція для тренерів/координаторів щодо організації ССГ; публікації, доступні з вебресурсу URGENCI, література, доступна онлайн

Джерело: узагальнено на основі[62]

[61] Perenyi S. et al. Be part of CSA! Trainer's guide. URL: http://urgenci.net/wp-content/uploads/2016/11/Trainers-Guide.pdf

[62] Там само.

На виконання робіт у рамках першого етапу потрібно приблизно 500–600 люд. год. При цьому вартість робіт щодо розробки методичного інструментарію може оцінюватися по-різному: залежно від залучення іноземних експертів, необхідності відряджень тощо і загалом може коливатися від 25 до 40 тис. дол. США.

Другий етап програми – підготовка та проведення ***інформаційно-просвітницької кампанії та*** формування ***інформаційної платформи***. Для проведення ***інформаційно-просвітницької кампанії*** доцільно використовувати широкий набір інформаційно-просвітницьких заходів із тим, щоб охопити якомога більшу аудиторію серед, по-перше, майбутніх тренерів-координаторів, а по-друге, – серед потенційних споживачів та виробників агропродовольства, зацікавлених у розвитку ССГ.

При цьому варто враховувати особливості отримання інформації різними категоріями споживачів (різновікові групи, відмінності за місцем проживання тощо), використовувати як друковані інформаційні матеріали, так і елементи E-learning (аудіо-, відеоматеріали). Особливо успішно відбувається просування ідей ССГ через соціальні мережі, в місцях реалізації фермерської та органічної продукції. Адже, як підтверджують дані опитувань, основним джерелом інформації про ССГ для потенційних учасників, як правило, є досвід та рекомендації знайомих (43% респондентів), соціальні мережі (25% респондентів).

Важливо перед запуском інформаційно-просвітницької кампанії передбачити можливість зворотного зв'язку для тих, хто виявить зацікавленість в отриманні поглибленої інформації чи участі в ССГ. Для цих цілей має бути розроблена ***інформаційна платформа***. Варто створити інтернет-платформу, де розміщуватимуться всі матеріали про ССГ, а також формуватиметься мережа зацікавлених осіб. Залежно від доступності фінансування це може бути реалізовано як у більш дешевий спосіб, наприклад, у соцмережах (Facebook тощо) або ж на основі існуючих інтернет-платформ зацікавлених громадських організацій або партнерів, чи шляхом утворення окремої платформи (що вимагає фінансування для її розробки та адміністрування). Це забезпечить можливість формування баз даних зацікавлених осіб і надалі полегшить координаційну роботу щодо організації навчально-прикладних семінарів.

Вартість робіт та матеріалів на другому етапі програми може досить сильно варіюватися залежно від можливостей фінансування та вибраних каналів промоції (реклама в соцмережах, на існуючих сайтах організацій-партнерів, телебаченні), про що йшлося вище. Проте мінімальний обсяг коштів, необхідних для фінансування передбачених заходів (без реклами у ЗМІ), оцінюється у 30 тис. доларів США (1 тис. примірників інформаційного проспекту, розробка й підтримка сайту).

Третій етап програми передбачає проведення навчальних семінарів для тренерів і координаторів. Це може бути реалізовано шляхом підготовки сертифікованих сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників із подальшим внесенням їх до відповідного реєстру[63]. Інформація про таких осіб також має бути доступна на створеному ***інформаційному порталі***. Стосовно кількості підготовлених консультантів, то жорстких рекомендацій, як правило, не передбачено, проте доцільно виходити з принаймні необхідної мінімальної кількості таких осіб, визначеної відповідно до числа економічних районів, яких в Україні налічується дев'ять[64].

[63] Реєстр дорадчих служб та дорадників / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikiv?

[64] Мережа економічних районів України, практичне значення економічного районування. URL: https://pidruchniki.com/76322/rps/merezha_ekonomichnih_rayoniv_ukrayini_praktichne_znachennya_ekonomichnogo_rayonuvannya

Вартість проведення теоретичного блоку курсів-тренінгів для тренерів (одноденний семінар) орієнтовно становить 1,0 тис. доларів США. За умови наявності фінансування доцільне проведення короткого (одно-, дводенного) візиту в діючі ССГ-спільноти у країнах Східної Європи (Польщі, Чехії), де тренери матимуть можливість практичного закріплення теоретичного матеріалу. Витрати (транспортні витрати, добові, проживання) на такий візит у розрахунку на одну особу становлять від 300 до 400 доларів США, але не враховують компенсації затрат організаторам-іноземцям.

Четвертий етап програми – проведення навчально-прикладних курсів та семінарів для безпосередніх учасників ССГ: споживачів і виробників сільськогосподарської продукції.

Як показують дослідження, цільову аудиторію для схем ССГ як споживачів переважно формують молоді жінки з вищою освітою та високим рівнем добробуту. Так, наприклад, соціоекономічний портрет учасника – споживача ССГ в Польщі такий: 81% учасників – жінки; 78% – сімейні пари; 50% мають дітей; 73% – люди у віці 26–40 років; 84% – мають вищу освіту; за рівнем економічного добробуту серед учасників ССГ домінують люди з високим рівнем доходів (49% респондентів) і ще третина оцінює свій стан як середній[65].

Серед виробників-фермерів до схем ССГ долучаються також переважно молоді особи, які слідкують за новітніми тенденціями, постійно комунікують у соціальних мережах. У більшості випадків до схем ССГ входять фермери, які проводять виробничу діяльність на основі екологобезпечних принципів, зокрема як сертифіковані органічні ферми. Так, наприклад, серед польських господарств, залучених до схем ССГ, ⅔ – сертифіковані органічні ферми[66].

Навчальний процес може бути організований за трьома блоками курсів.

I. Навчально-консультаційні семінари для споживачів.

II. Тренінг-семінари для виробників сільськогосподарської продукції.

III. Практичні семінари для об'єднаних груп (споживачів і виробників) – потенційних локальних груп ССГ.

Навчально-консультаційні та тренінг-семінари організовуються з використанням розробленого методичного інструментарію на першому етапі (буклет, інструкція, презентації тощо). Проведення практичних семінарів у ідеалі передбачає відвідування діючих ССГ спільнот та ферм для закріплення теоретичного матеріалу і з'ясування невирішених під час навчання практичних питань, необхідних для запровадження ССГ. Проте за умови проведення таких візитів та якісної підготовки тренерів, саме останні можуть стати ефективним ретранслятором вивченого практичного досвіду.

Тренери мають бути готові до вирішення різних питань у ході практичних семінарів із об'єднаними групами виробників та споживачів. Зокрема, як засвідчує досвід країн Східної та Центральної Європи, найчастіше під час практичних семінарів учасники намагаються знайти відповіді на питання, пов'язані з логістикою (доставкою продукції) та інституалізацією спільнот. Універсальної відповіді на перше з них немає, проте варто відзначити, наприклад, що в Польщі доставка продуктових боксів переважно здійснюється в точки видачі різними службами доставки або фермерами. Стосовно другого питання, то, наприклад, 65% учасників ССГ у Польщі відзначають, що вони не прагнуть формалізувати взаємовідносини в групі шляхом утворення громадської організації, кооперативу чи

[65] Ertmanska K. Community supported agriculture (CSA) as a form of sustainable consumption. *Oeconomia*. 2015, № 14(2). P. 51–59.

[66] Sylla M., Olszewska J., Swiader M. Status and possibilities of the development of community supported agriculture in Poland as an example of short food supply chain. *Journal of Agribusiness and Rural Development*. 2017. № 1(43). P. 201–207.

іншої формалізованої інституції, натомість укладають двосторонні угоди на поставку продукції за умови попередньої передоплати з кожним окремим споживачем чи групою загалом. За досить короткий час (з 2012 р. по 2015 р.) у Польщі було утворено 11 ССГ-спільнот загальною чисельністю близько 800 осіб, в які входить 8 фермерів-виробників[67].

Вартість проведення всього блоку теоретичних і практичних семінарів у регіонах для невеликих груп споживачів (20–30 осіб) та виробників (1–5) варіює від 2 до 3 тис. доларів США.

Підтримка руху ССГ в європейських країнах відбувається не лише на волонтерських засадах і за інформаційно-консультаційної підтримки URGENCI. До цього процесу долучаються різні інституції. Зокрема, у 2017 р. URGENCI заручилися підтримкою ФАО у сприянні поширенню ідей та практичних кроків щодо розвитку ССГ[68]. Також для поширення ідей ССГ у країнах Східної та Центральної Європи та розроблення методичного інструментарію URGENCI отримали підтримку в рамках проєкту ERASMUS+[69].

Надалі утворення ССГ-спільнот в Україні має супроводжуватися веденням відповідного реєстру агровиробників – учасників ССГ із зазначенням загальної інформації про них, зокрема щодо: організаційно-правової форми, управління, географічного розміщення; спеціалізації виробництва (із зазначенням видів сільськогосподарської продукції); включеності у ССГ-групи та ін. Така база даних полегшуватиме координацію роботи з діючими ССГ спільнотами, зокрема стосовно розширення кількості членів, проведення навчально-практичних заходів тощо. Аналогічні реєстри-бази створені у США, де рух за ССГ набув особливого поширення, про що зазначалося в попередніх розділах[70].

Підсумовуючи зазначене вище, видається доцільним покладання виконання робіт за етапами 1–4, враховуючи їх взаємопов'язаність, на одну інституцію. Зокрема, знання та досвід, отримані при розробленні методичного інструментарію (етап 1) стане незамінним у процесі підготовки тренерів/консультантів; також доцільно, щоб ця ж організація супроводжувала роботу інформаційної платформи. Описані в цьому параграфі заходи й роботи можуть здійснюватися в рамках пілотного проєкту, на реалізацію якого потрібно від 80 до 100 тис. доларів США. Цей пілотний проєкт може стати поштовхом для подальшого поширення ідей ССГ-громадськістю, у тому числі на волонтерських засадах (через соціальні мережі, інші канали міжособистісних стосунків), що не вимагатиме значних обсягів фінансування в майбутньому.

[67] Sylla M., Olszewska J., Swiader M. Status and possibilities of the development of community supported agriculture in Poland as an example of short food supply chain. *Journal of Agribusiness and Rural Development*. 2017. № 1(43). P. 201–207.

[68] Memorandum of Understanding between FAO and URGENCI. URL: http://www.ripess.org/memorandum-of-understanding-between-fao-and-urgenci/?lang=en

[69] Solid base. URGENCI. URL: https://urgenci.net/solid-base/.

[70] Community Supported Agriculture.
URL: https://www.nal.usda.gov/afsic/community-supported-agriculture.

ВИСНОВКИ

1. Збалансоване харчування, поживна і безпечна їжа, які значною мірою впливають на стан здоров'я людей, є одними із визначальних чинників якості їхнього життя. Між тим у світі, з одного боку, близько 800 млн осіб не мають доступу до достатньої кількості продовольства, а з іншого – шириться епідемія ожиріння, що є причиною багатьох небезпечних хвороб. В Україні приблизно $^2/_3$ усіх хвороб населення пов'язані з неправильним харчуванням.

2. Рівень та якість харчування людей залежать від стану їхнього продовольчого забезпечення, фізичної й економічної доступності та, що дуже важливо, від рівня безпечності, хімічного та біологічного складу продуктів харчування. Загострення проблеми здорового харчування населення України пов'язане з недотриманням норм споживання молочних продуктів, риби, м'яса, скороченням споживання овочів, фруктів; недостатністю у раціоні дітей мікро- та макроелементів, вітамінів А і Д; збільшенням частки оброблених (нерідко фальсифікованих) продуктів, виготовлених із вирощеної промисловим способом сільськогосподарської сировини.

3. Зважаючи на тісний зв'язок між безпечним та якісним продовольством і станом здоров'я, у тих країнах світу, де запроваджено продовольчу допомогу вразливим верствам населення (особливо у США), кошти цієї допомоги дедалі більше спрямовують на придбання «здорових» продуктів харчування, зокрема овочів і фруктів, які зазвичай вирощують невеликі фермерські господарства із дотриманням принципів агроекології. Таким чином пов'язуються заходи з охорони здоров'я населення, охорони довкілля (аспекти якості життя) і підтримки сімейного фермерства. Поряд із цим набуває поширення і такий напрям забезпечення населення «здоровими» продуктами харчування, як солідарне сільське господарство.

4. Солідарне сільське господарство ґрунтується на соціальній взаємодії та безпосередній комунікації споживачів і виробників, що забезпечує якість та безпечність продовольства для споживачів і гарантований збут продукції для виробників. При цьому споживачі поділяють із виробниками відповідальність, вигоди і ризики від виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Сучасною моделлю ефективного співробітництва виробників сільськогосподарської продукції та організованих груп споживачів цієї продукції є Community supported agriculture – CSA, що в українському перекладі означає «сільське господарство на основі громад».

5. У CSA споживачі на початку і/або упродовж виробничого сезону сплачують авансові внески на замовлену продукцію, допомагаючи виробнику (фермеру) забезпечувати її виробництво. За це вони регулярно (зазвичай щотижня) отримують свіжі продукти, а також, відвідуючи фермерське господарство, спостерігають за процесом їх виробництва і, за бажанням, можуть брати у ньому участь. Авансуючи виробництво, споживачі поділяють з фермером виробничі ризики і звільняють його від витрат часу на маркетинг. Натомість споживачі харчуються здоровою їжею, знають, звідки вона надходить і як вироблена. Концепція CSA створена в Японії у 60-х роках минулого століття групою жінок, занепокоєних небезпечними наслідками використання пестицидів, збільшенням кількості переробленої та імпортованої їжі, втратою фермерами своїх земель. Дедалі більше споживачів продовольства та фермерів в європейських країнах та інших частинах світу використовують і розвивають закладені в ній принципи для поліпшення харчування, якості життя і розвитку фермерського господарювання.

6. В Україні також є приклади об'єднання споживачів для колективних закупівель сільськогосподарської продукції та виробів із неї у фермерських та особистих селянських господарствах, як і створення окремих груп виробників, що пропонують свою продукцію споживачам і налагоджують із ними прямі зв'язки.

Елементи солідарного сільського господарства в Україні використовуються й особистими селянськими господарствами, що функціонують на засадах родинної співпраці. Мільйони сільських сімей виробляють сільськогосподарську продукцію не лише для задоволення своїх потреб у їжі, а й для забезпечення екологічно чистими продуктами родичів, які проживають у містах. Натомість міські родичі закуповують посівний матеріал, добрива тощо, беруть участь у виконанні польових робіт.

7. Вітчизняні форми взаємодії споживачів та виробників сільськогосподарської продукції можуть бути використані та навіть стати основою становлення в Україні більш розвинених моделей солідарного сільського господарства, формування їх локальних співтовариств і систем. Для цього необхідно створювати відповідні умови. З одного боку, потрібно поширювати інформацію про важливість здорового харчування для формування нової якості життя, можливість отримання безпечних і якісних продуктів на основі налагодження співпраці груп споживачів із виробниками сільськогосподарської продукції. З іншого боку, слід підвищувати заінтересованість і спроможність малих виробників до безпосередньої співпраці зі споживачами сільськогосподарської продукції, що потребує нових підходів до організації її виробництва і збуту.

8. Солідарне сільське господарство є одним із засобів розвитку сімейного фермерства, що в Україні представлене сімейними фермерськими господарствами й особистими селянськими господарствами (ОСГ). Участь ОСГ у локальному агропродовольчому співтоваристві спонукатиме його до нарощування свого потенціалу і набуття статусу фермерського господарства.

Виробництво сільськогосподарської продукції на засадах солідарного сільського господарства зобов'язує фермера: ретельно планувати увесь виробничий процес та урізноманітнювати види продукції, дотримуватись вимог безпечності та якості при її виробництві; регулярно інформувати споживачів про хід вирощування і постачання продукції та залучати їх до виконання окремих робіт; слідкувати за новинами у своїй сфері діяльності та використовувати їх тощо. Щодо особливостей діяльності фермера як учасника солідарного сільського господарства існують детальні рекомендації фахівців і їх дотримання є умовою успішної співпраці зі споживачами.

9. Участь споживачів продовольства у солідарному сільському господарстві, окрім прямих вигод від споживання свіжих та якісних продуктів, сприяє формуванню у них нової поведінки щодо власного продовольчого забезпечення. Вона передбачає: об'єднання з іншими споживачами з метою пошуку надійного виробника потрібної продукції; пошук виробника і налагодження співпраці з ним; готовність до авансування виробництва і, у випадку низького врожаю, отримання меншого, ніж передбачалося, обсягу продукції; контроль процесу виробництва і участь у виконанні окремих робіт; організація доставки, упаковки й отримання продукції тощо. Щодо усіх цих видів діяльності також існують детальні рекомендації і їх дотримання є не лише запорукою успішності локальних агропродовольчих співтовариств, а й сприяє підвищенню якості життя їхніх членів шляхом урізноманітнення їхніх інтересів.

10. Поступальний розвиток в Україні солідарного сільського господарства, становлення його сучасних форм з урахуванням національних, регіональних і, можливо, навіть місцевих особливостей співпраці виробників та споживачів продовольства потребує щонайменше широкого ознайомлення суспільства із сутністю та принципами цього напряму розвитку агропродовольчої сфери. Наступними кроками мали б стати: роз'яснення і пропаганда здорового харчування як важливого компонента якості життя; сприяння виробництву сільськогосподарської продукції на засадах агроекології та розвитку сімейного фермерства як елементів сталого розвитку; розроблення і реалізація в державі спеціальної системи заходів із заохочення і формування спроможності виробників та споживачів продовольства до соціальної взаємодії та комунікації у продовольчому забезпеченні.

ПРОПОЗИЦІЇ

При формуванні напрямів нової якості життя особливу увагу слід приділити утвердженню нових поведінкових стратегій продовольчого забезпечення населення, заснованих на безпосередніх зв'язках між виробниками сільськогосподарської продукції та споживачами продовольства, їхній соціальній взаємодії та солідарній відповідальності за виробництво безпечних і якісних харчових продуктів; становленню і розвитку солідарного сільського господарства: сільськогосподарського виробництва, підтримуваного групами споживачів продовольства.

В Україні доцільно сформувати систему сприяння становленню нових поведінкових стратегій щодо забезпечення населення безпечним і якісним продовольством і підтримки розвитку солідарного сільського господарства. На виконання цього завдання повинні бути спрямовані скоординовані дії органів виконавчої влади усіх рівнів, відповідальних за розроблення і реалізацію державної політики у сферах охорони здоров'я, аграрного і сільського розвитку, безпечності та якості харчових продуктів, а також органів місцевого самоврядування, безпосередньо зацікавлених у розвитку місцевої економіки та підвищення якості життя населення.

Систему заходів щодо сприяння розвитку солідарного сільського господарства доцільно втілити у життя у формі Державної цільової програми, що повинна включати: а) широку інформаційно-просвітницьку кампанію; б) тренінг-семінари для виробників сільськогосподарської продукції; в) навчально-консультаційні семінари для споживачів; г) практичні семінари для об'єднаних груп споживачів і виробників – потенційних локальних груп солідарного сільського господарства. Поетапна реалізація Програми сприятиме формуванню нових відносин та надійної комунікації між виробниками і споживачами продовольства на основі принципів партнерства, солідарності, взаємовідповідальності у виробництві безпечних і якісних продуктів харчування і загалом становленню нових поведінкових стратегій у досягненні нової якості життя.

Наукове видання

Бородіна Олена Миколаївна
Прокопа Ігор Васильович
Киризюк Сергій Вікторович
Риковська Оксана Володимирівна
Яровий Віктор Дмитрович
Михайленко Оксана Віталіївна
Фраєр Олексій Володимирович

СОЛІДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИРОБНИКІВ І СПОЖИВАЧІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.

CSA – COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE

За редакцією
члена-кореспондента НАН України О.М. Бородіної

Відповідальний за випуск: *І.І. Бажал*
Оригінал-макет *К.О. Федорова*
Підписано у світ 29.12.2020 р.
Об'єм даних 1,36 Мб

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел./ факс: (044) 288-92-34
e-mail: eip@ief.org.ua